

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Rapor - No: 2 / Haziran 2020

RAPOR

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN KALKINMASINDA

TURİZM: SORUNLAR-FIRSATLAR-ÖNERİLER

DOĐ. DR.
SUNA
MUĞAN
ERTUĞRAL

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

KAREN Rapor - No: 2 / Haziran 2020

DOĞU KARADENİZ BÖLGEĞİ'NİN KALKINMASINDA TURİZM: SORUNLAR-FIRSATLAR-ÖNERİLER

Doç. Dr. SUNA MUĞAN ERTUĞRAL

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

KAREN Rapor - No: 2 / Haziran 2020

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN KALKINMASINDA TURİZM: SORUNLAR-FIRSATLAR-ÖNERİLER

Yazar

Doç. Dr. Suna MUĞAN ERTUĞRAL

Kapak Tasarım / Sayfa Düzeni

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON

Tel: 0462 377 21 43

1. Baskı: Haziran 2020

Baskı Adedi: 50

ISBN:

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tel: 0462 377 22 32

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Kanuni Kampüsü,
61080, TRABZON

Tel: +90 (462) 377 4237 Fax: +90 (462) 325 8688

E-Posta: karen@ktu.edu.tr / karen.dergiler@gmail.com / karen@yaani.com

 facebook.com/karadenizarastirmalarienstitusu

<http://www.ktu.edu.tr/karen>

Üniversiteler yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserdeki yazının bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazara aittir.

©Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, PDF ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

İÇİNDEKİLER

Yazar Hakkında	IV
ÖN SÖZ	V
GİRİŞ	1
1. BÖLGESEL KALKINMA VE BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARININ ÖNEMİ	2
2. BÖLGESEL FARKLILIKLAR AÇISINDAN DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ	2
3. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN TARİHİ SÜRECİ, COĞRAFİ KONUMU VE İKLİMSEL ÖZELLİKLERİ	4
4. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	6
4.1. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Nüfus ve İş Gücü Açısından Değerlendirilmesi	6
4.2. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Ekonomik Yapısı	7
4.2.1. Tarım Sektörü	7
4.2.2. Sanayi Sektörü	8
4.2.3. Hizmet Sektörü	10
4.2.3.1. Turizm Sektörü	12
5. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN KALKINMASINDA TURİZMİN YERİ	14
5.1. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Alternatif Turizm Çeşitleri	26
5.2. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatlarının Turizm Politikaları	30
Sonuç ve Öneriler	36
KAYNAKLAR	42

Suna MUĞAN ERTUĞRAL

Doç. Dr. Suna MUĞAN ERTUĞRAL İstanbul Üniversitesi İktisadi Kalkınma ve Uluslararası İktisat Bölümünde görev yapmaktadır. "İktisat" Lisans eğitimi ve "Turizm Yatırımlarının İstihdama Olan Etkisi" Başlıklı Yüksek Lisans Tezi ve "Otel İşletmelerinde Kuruluş Yeri Seçimi" başlıklı Doktora tezi ile İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde eğitim dönemini tamamlamıştır. 1988 yılından beri Araştırma Görevlisi olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde başlayan ve aynı Fakültede İktisat Bölümünde Doçent Dr. olarak halen devam eden akademik çalışmaları Bölgesel kalkınma, kırsal kalkınma, turizm ekonomisi, sürdürülebilir turizm, istihdam ilişkileri ve makroekonomidir. Çok sayıda Uluslararası, Ulusal makale ve bildiri çalışmalarını yanında 3 adet kitabı ve 12 adet kitap bölümü

bulunmaktadır. İyi derecede İngilizce ve orta derecede İtalyanca bilmektedir.

ÖN SÖZ

Bölgesel kalkınma, ekonomik açıdan dezavantajlı bölgelerin, bölgenin kaynaklarının ve potansiyelinin değerlendirilerek ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel refahın sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Bu kapsamda hızla büyüyen turizm sektörü, çevresel alanlarda bölgesel ve ulusal ekonomik kalkınma ile ilgili politika yapıcılar ve akademisyenler için bir odak noktası oluşturmuştur.

Turizm sektörü ekonominin üç ana sektörü olan Tarım, Sanayi ve Hizmet sektörü içinde bir alt faktör olarak Türkiye ekonomisi içinde son derece önemli yer tutmaktadır. Uluslararası turizmin neden olduğu döviz hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist kabul eden ülkenin de döviz arzını arttırıcı bir rol oynadığından, ülkelerin dış ödemeler dengesini etkiler. Diğer endüstrilerle karşılaştırıldığında çarpan etkisine de bağlı olarak turizmde verimlilik daha yüksektir. Turizm sektörünün emek-yoğun üretim tekniğine dayanan yapısı gereği, vasıflı ve vasıfsız işgücü için geniş istihdam imkânları yaratmaktadır. Gelişmekte olan çoğu ülkede kırsal kesimden kentlere göç ve işsizlik önemli sorunlara sebep olduğundan turizm endüstrisi gerek yatırım gerekse işletme aşamalarında yarattığı yeni iş olanakları ile bu sorunların çözümüne katkı sağlamaktadır. Turizm endüstrisinde istihdam / yatırım oranı diğer endüstrilere oranla oldukça yüksektir. Turizmin gelişmesi durumunda altyapı kullanımında da etkinlik sağlanır. Uluslararası turizm hareketlerinin gelişmesi, gelişmiş ülkelere az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru bir gelir akımını oluşturarak, gelir ve refahın yeniden dağılımını sağlamaktadır. Özellikle doğal ve kültürel değerlerin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında sürdürülebilir turizm anlayışı bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi ve bölgesel kalkınma için temel teşkil etmektedir. Bir ekonomide turizmin geliştirilmesinin akılcı nedenleri ve beklenen sonuçları incelendiğinde bu endüstrinin ekonomideki rolü ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasındaki önemi de ortaya çıkmaktadır.

GİRİŞ

Kalkınma olgusu ülkelerarasında oluşan yaşam koşulları ve refaha dayanan farklılıkların ortadan kaldırılması amacıyla önem kazanmaktadır. Az gelişmişliğin giderilmesi, bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması ve kalkınmanın sağlanması son derece önemli bir konu olmuştur. Bu noktadan gelişim imkânı bulan kalkınma iktisadi, temel olarak az gelişmişlik sürecindeki kalkınma çabalarını kapsar. Kalkınmanın sağlanması için oluşturulacak politikalar ülkenin ve bölgenin öz değerlerini içermelidir. Özellikle son yıllarda hızlanan turizm hareketlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel etkileri sebebiyle iktisadi kalkınmanın sağlanması ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi mümkün olmaktadır.

Türkiye'nin coğrafi bölgeler itibarıyla dağılımını gelişmişlik farklılıkları açısından incelediğimizde Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri gelişmişlik sıralamasında Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır. Yeterli sermaye birikimini olmaması sermaye-yoğun olan sanayi sektörünün geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca tarım sektöründe iklim ve diğer coğrafi koşulların hakim olduğu bir yapının tarımsal üretimde yeterli verime ulaşmayı da etkilemektedir. Aynı zamanda tarımda modernizasyon ve teknolojiye yararlanmayı engelleyen yenilikçi çalışmaların yetersizliği az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından biridir. Bu sebeple bölgenin yerel, doğal ve tarihi değerlerini kullanarak iş ve gelir imkânı sağlamanın mümkün olduğu turizm sektörü önem kazanmaktadır. Turizm sektörünün emek-yoğun özelliği sebebiyle bölgede yaşayan insanların gelir ve iş sahibi olarak refahlarının yükselmesine sebep olmaktadır. Bu yöndeki olumlu gelişmeler bölgesel kalkınmanın sağlanmasını ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesini sağlayıcı yönde etki yapacaktır.

Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan bölgesel kalkınma planları; bölgesel kalkınma projeleri, kalkınma ajansları ve işbirliği teşkilatları ile merkezi yönetimler tarafından sürekli yenilenerek uygulanmıştır. Dönemsel olarak yapılan kalkınma planlarında sektörel ve bölgesel düzeyde gelişme hedefleri belirlenerek, bu yönde stratejiler geliştirilmiştir. Bu süreçte Doğu Karadeniz Kalkınma Projesi, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği teşkilatının bölgesel kalkınma çabaları bu çalışmanın özünde yer almıştır. Dünyada ve Türkiye'de turizm sektörünün gelişimi doğrultusunda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bölgesel kalkınma çabalarında turizm sektörü önemli olmaktadır.

1. BÖLGESEL KALKINMA VE BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARININ ÖNEMİ

Ekonomik olarak büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesi tüm ülkelerin temel amacı olmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu kaynakların etkin ve verimli kullanılması iktisat ilminin temel prensibidir.

İktisadi büyüme ve bölgesel kalkınma kavramının İkinci Dünya Savaşı sonrasında üzerinde en fazla tartışılan bir konu olması ve ülkeler veya aynı ülke içinde yer alan farklı bölgelerde belirgin gelişmişlik farklarının olması konunun ülke yönetimleri tarafından da değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır (Ertuğral, 2018: 104). Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan beri, ülkeler kalkınma ve büyüme planları ve hükümet programlarında, bölgesel dengesizliği giderici yönde devletin kısmi ekonomik müdahale tedbirlerine yer vermiştir (T.C. DPT, 2003: 11). Günümüzde ülkeler, ekonomik kalkınmalarını hızlı ve dinamik bir sürece kavuşturmak için, planlama yapmaktadırlar (Dinler, 2014: 68). Bölgesel coğrafi, iklimsel, yeraltı ve yerüstü kaynakların dengesiz dağılımı bölgelerarası dengesizliğin en belirgin kaynağını oluşturmaktadır. Aynı zamanda sosyo-kültürel ve toplumsal yaşam değerlerini oluşturan tutum ve davranış kalıpları, kültür ve toplumu oluşturan bireylerin eğitim farklılıkları bölgesel gelişmişliği tehdit edici unsur olabilmektedir. Bu sebeple özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınabilmesi için ekonomik ve toplumsal dinamizmi ülke düzeyine dengeli olarak yaymak ve bölgelerarası farklılaşmayı azaltmak temel hedef olmalıdır.

2. BÖLGESEL FARKLILIKLAR AÇISINDAN DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

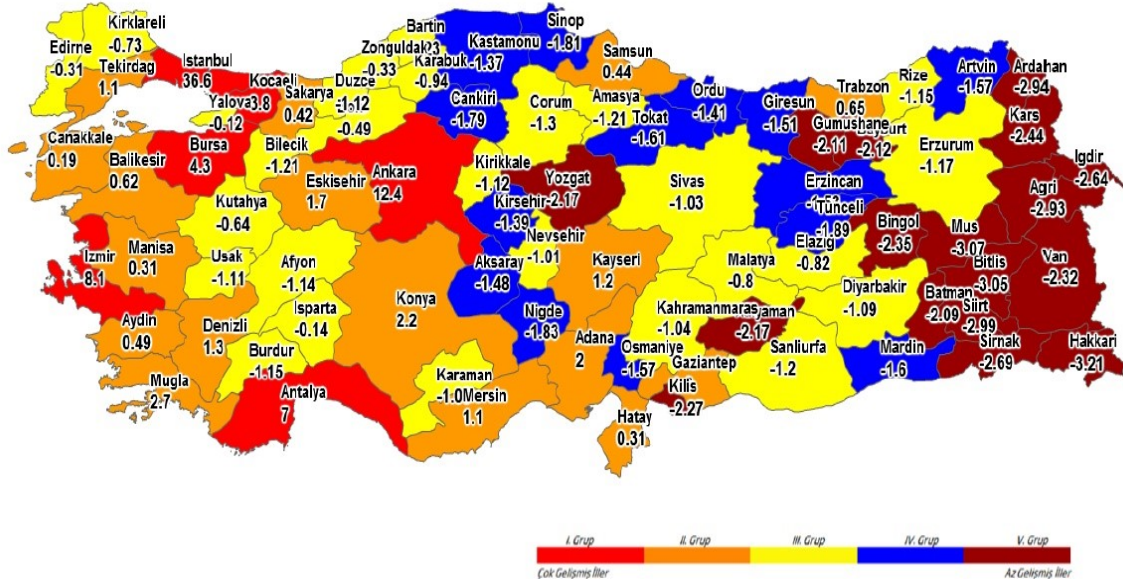
Türkiye zengin doğal kaynakları, yoğun nüfus yapısı ve farklı coğrafi ve iklimsel yapısına rağmen gelişmişlik farklılıkları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple bölgesel gelişmişlik farklılıkları bölgesel kalkınma sorununun şiddetini hissettirmektedir. Ancak, bölgelerin kendine özgü dinamikleri, kalkınma çabalarında farklı politikalar uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda bölgesel kalkınma politikalarının temel amacı, bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltarak genellikle büyük kentlere doğru aşırı bir şekilde göç veren kırsal alanlardaki asgari yaşam standartlarını geliştirmektir. Böylece bölgesel kalkınmayla, bölgelerin gerek ülke içinde gerekse de ülke dışında rekabet edilebilirliklerini artırmak suretiyle ulusal refahın ülke geneline dengeli bir şekilde yayılması amaçlanmaktadır (Haktan, 2011: 32).

Coğrafi olarak ayrılmış bölgelerin fiziki, beşerî, tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik özellikleri bu bölgelerdeki farklılıkları ortaya koymaktadır. Kısaca coğrafi farklılıklar bölgesel farklılıkları oluşturur şeklinde ifade edilebilir (Karakuzulu, 2008: 148).

Sosyo-ekonomik gelişmenin, zaman ve mekân açısından birtakım farklılıklar göstermekte ve illerin veya bölgelerin gelişmişlik düzeyleri zaman içinde değişmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişliğin çeşitli ülkeler arasında olduğu gibi, aynı ülke bütünü içinde bölgesel gelişmenin farklı hızlarda gerçekleşmesi sebebiyle bölgesel dengesizlikler görülmektedir. Genel olarak bu dengesizlikler temel yapısal değerlerden kaynaklanan nüfus, sanayi ve tarımsal yapı, gelir dağılımı, mali ve finansal yapılar, eğitim düzeyi ve sağlık hizmetlerindeki etkinlik ve yaygınlık, altyapı, konut ve coğrafi yapılarındaki farklılıklar olarak gözlenmektedir (Albayrak ve ark., 2004: 102).

2013 verileriyle Türkiye'de illerin gelişmişlik düzeyi araştırması sonuçlarına göre, iller arasındaki gelişmişlik farklarının belirginlik kazandığı görülmektedir. Gelişmişlik seviyesinin batı illerinden doğu illerine gidildikçe azalması, Türkiye'de bölgeler arasındaki gelişim farklılığına işaret etmektedir. Ayrıca, gelişmişlik düzeylerinin coğrafi açıdan birbirine yakın illerde benzer bir görünüme sahip olduğu görülmektedir (Gül-Çevik, 2015, 13).

Şekil 1: 2013 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi (Gül ve Çevik, 2015: 13)

Haritadan görüldüğü gibi; Karadeniz Bölgesi'nde Samsun ve Trabzon'un, İç Anadolu Bölgesi'nde Kayseri'nin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise; Erzurum, Gaziantep ve Diyarbakır'ın gelişmişlik bakımından lider il konumunda olduğu görülmektedir.

DPT tarafından 1996 yılında yapılan İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması sonuçlarına göre, Karadeniz Bölgesi 7 coğrafi bölge içinde gelişmişlik sıralamasında beşinci sırada yer almaktadır (Ören ve ark., 2000: 139). DPT tarafından 2003 yılında yapılan İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmasında da beşinci sırayı korumuştur. Bölgenin doğu illeri çok daha geri durumdadır. Kuzeydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Ortadoğu Anadolu'nun bölgesel gelişmişlik bakımından göstergelerinin bozulması bölgelerin geri kalmışlığını ifade etmektedir. Bölgesel gelişmişlik sıralaması bakımından alt sıralarda yer alan Doğu Karadeniz Bölgesi, Artvin, Bayburt, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Rize, Trabzon, Tokat illeri dahil olan ve genellikle dağlık ve engebeli bir coğrafi yapıya sahiptir (URL 1).

Tablo 1. İller İtibariyle Kişi başına GSYH (TL)

Yıllar	Artvin	Giresun	Ordu	Rize	Trabzon
2015	24.927	19.361	19.265	24.996	24.937
2016	27.483	18.970	18.433	27.516	27.228
2017	32.953	22.320	22.317	32.854	31.677
2018	39.538	24.990	26.014	38.497	36.089

Kaynak: URL 2

Doğu Karadeniz Bölgesinin yakın bölgeler ile olan benzer coğrafi şartları sebebiyle kalkınabilme çabaları süreklilik arz etmektedir.

3. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN TARİHİ SÜRECİ, COĞRAFİ KONUMU VE İKLİMSEL ÖZELLİKLERİ

Karadeniz bölgesinin uygarlık yönünden en eski tarihinin Yontma Taş devrine kadar götürmek mümkündür. Bu süreçten itibaren bölgede yerel halklara ve Kuzeyden gelen ön Türk kökenli halklara rastlamak mümkündür (Okur, 2007: 1). Türkler ise bölgeye M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren gelmeye başlamış ve bu süreç Oğuz boylarının ilerlemeleri ile daha da artmıştır. 1461'de Trabzon'un fethi ise bölgedeki siyasî ve demografik Türk hâkimiyetini perçinleştirmiştir.

XIX. yüzyılda başlayıp XX. yüzyıl başına kadar devam eden isyanlar ve savaşlardan Doğu Karadeniz Bölgesi de etkilenmiş Rus baskısından kaçan Kafkas göçmenleri ile I. Dünya Savaşı ve sonrasında cereyan eden Pontusçu isyan sürecinde gelişen olaylar ve Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi bölgenin etnik yapısında değişimlere yol açmıştır. Cumhuriyetle birlikte bölge ekseriyetle Türk ve Müslüman nüfustan oluşan homojen bir yapıya bürünmüştür.

Karadeniz bölgesi 131.218 km²'lik yüzölçümü sahip olarak, kapladığı alan bakımından Türkiye'nin %17'sini oluşturmaktadır (URL 3). Karadeniz bölgesini Batı, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesi olmak üzere üç alt bölgede incelediğimizde doğuya doğru Gürcistan ile sınırlı olan Doğu Karadeniz Bölgesi, Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illeri kapsamında 39.203 km² ile ülke topraklarının %5'ine sahiptir (Dinler, 2014: 208). Doğu Karadeniz, coğrafi konum itibarıyla güneyde Doğu Anadolu, kuzeyde Karadeniz, kuzeydoğuda Kafkasya ve güneybatıda Orta Anadolu bozkırları arasında kalan bir orta bölge durumundadır (Ünsal, 2010: 131).

Bölge dağları batıdan doğuya doğru Canik, Giresun ve Doğu Karadeniz dağlarından oluşmaktadır. Canik Dağları'nın doğu uzantısı Ordu ilinin güney sınırlarını teşkil etmekte olup Giresun Dağları, Çadır Dağı, Karadağ, Hasan Dağı, Çakıl Dağı ve Karagöl Dağından oluşmaktadır. Doğu Karadeniz Dağları ise Alacadağ, Kalkanlı (Zigana), Ziyaret Dağı, Büyük dağ, Soğanlı Dağı, Haldizen Dağı, Kırklar Dağı, Cimil Dağı, Dilek Dağı, Kaçkar Dağı, Demir Dağı, Parmak Dağı, Alacadağ ve Çomak Dağı'ndan oluşmaktadır. Bölge'nin önemli vadileri Çoruh ve Kelkit vadileri olup Çoruh Vadisi: kuzey ve güneydeki dağ kuşakları arasında dar ve derin bir vadi halinde uzanır (URL 4: 229-231).

Doğu Karadeniz Bölgesi genelinde yaylalar oldukça önemli yer tutmaktadır. Bölge'nin belli başlı önemli yaylaları Sultanmurat, Kuşmer, Kadırga, Sisdağı, Çambaşı, Perşembe, Keyfalan, Argın, Kümbet, Bektaş, Anzer, Elevit, Verçenik, Çağırankaya, Kavron, Kulakkaya, Paşakonağı, Ayder, Bilbilan ve Gito yaylası'dır (URL 4: 231). Bölgenin yağışlı olması sebebiyle devamlı yeşil olan bu alanlar çok geniş aktivitelere imkân sağlaması bakımından önemlidir. Bu yağış rejiminden Bölge'nin başlıca akarsuları olan, Çoruh, Harşit, Melet ve Kelkit şiddetli taşkınlara sebep olmaktadır.

Ayrıca, Bölge genelinde büyük göllere rastlanmayıp daha ziyade dağların tepelerinde oluşan küçük buzul gölleri ile heyelan sonucunda oluşan göller mevcuttur. Bölge'nin önemli gölleri, heyelan sonucu oluşan Sera Gölü ve Solaklı Çayının getirdiği alüvyonlarla vadi ağzının tıkanması sonucu oluşan Uzungöl, Kaçkar ve Karagöl krater gölleri, Aygır Gölü, Balıklı Göl, Büyükdeniz Gölü, Göleteği Gölü, Salıncak Gölü, Önacar Gölleri, Sefkar Gölleri, Kapılı Gölü, Suluk Gölü, Ambar Gölü, Çakır Göl, Derin-göl, Dipsizgöl, Gaga Gölü, Karagöl, Ulugöl ve Sağrak Gölü'dür. Bölge'de büyüklü küçüklü 100-1.900 m² genişliğinde değişen buzul gölleri vardır. Doğu Karadeniz Bölgesi sahilden 3376 m yükseltiye kadar değişen yükselti farklılığı, dağların denize paralel uzanması, kuzey sınırın Karadeniz'in oluşturması, çok sayıdaki dereleri, irili-ufaklı

gölleri, toprak ve iklim özellikleri nedeniyle çeşitli ekolojik birimleri bünyesinde barındırdığından zengin bir flora ve vejetasyona sahiptir (URL 4: 234-237).

Doğu Karadeniz bölgesi, Türkiye'nin en fazla yağış alan coğrafi bölgesidir (Gürgen, 2004: 80). Doğu Karadeniz bölümünde mevsimsel sıcaklık farkı fazla olmayıp yıllık sıcaklıklar düşüktür. Kış mevsimi kıyı kesiminde ve alçak sahalarda ılık, yüksek kesimlerde karlı ve soğuk, yazlar ise diğer kıyı bölgelerimize nazaran serin geçer. Yıllık toplam ortalama yağış miktarı 842,6 mm'dir (Karadeniz ve ark., 2018: 173). Bölge'nin sahil illerinde ortalama kar yağışlı günler sayısı 11 iken iç kesimde bulunan Gümüşhane'de 47,6 gün ve Artvin'de 25,9 gündür. Kar örtülü günler sayısı ise sahil kesimi illerinde ortalama 9 gün, Gümüşhane'de 66,7 ve Artvin'de 40,7 gündür (URL 4: 237). Doğu Karadeniz Bölge illerinde yıllık ortalama yüzey suyu miktarı 25.741 milyon m³'tür ve bu oran bütün ülkedeki oranın %13'üne eşittir. Bu da göstermektedir ki bölge illeri yüzey suyu açısından zengindir. Bölge illerinde yeraltı sularının gelişme potansiyeli yüzey sularına göre oldukça düşüktür. Yıllık ortalama 464 milyon m³ olarak tahmin edilen yeraltı su potansiyeli, toplam su kaynakları potansiyelinin sadece %2'sini oluşturmaktadır (URL 4: 234, 235).

4. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Doğu Karadeniz Bölgesi fiziksel ve coğrafi yapısı ve klimatolojik özellikleri sebebiyle farklı bir sosyo-ekonomik yapıya sahiptir.

4.1. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Nüfus ve İş Gücü Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye'de 2018 yılında %92,3 olan il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı, 2019 yılında %92,8 oldu. Diğer yandan belde ve köylerde yaşayanların oranı 2018 yılında %7,7'den 2019 yılında %7,2'ye düşmüştür (URL 1). Türkiye'de coğrafi bölgeler itibarıyla nüfus yoğunluğunun dengesiz olmasının temel sebebi süre gelen göç olgusudur. Bu itibarla en fazla göç veren bölgeler ise, Güney Doğu Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri öne çıkmaktadır.

Tablo 2. İller İtibarıyla Nüfus Yoğunluğu

Yıllar	Artvin	Giresun	Ordu	Rize	Trabzon
2015	168.370	426.686	728.949	328.979	768.417
2016	168.068	444.467	750.588	331.048	779.379
2017	166.143	437.393	742.341	331.041	786.326
2018	174.010	453.912	771.932	348.608	807.903
2019	170.875	448.400	754.198	343.212	808.974

Kaynak: URL 1

Tablo 3. Yıllar İtibariyle İllere Göre Net Göç Hızı (binde)

Yıllar	Artvin	Giresun	Ordu	Rize	Trabzon
2015	-11,33	-10,8	-3,79	-10,35	-6,67
2016	-6,19	34,54	21,23	-1,8	2,45
2017	-14,09	-20,69	-16,29	-5,27	0,65
2018	41,4	32,25	32,47	43,53	16,53

Kaynak: URL 1

Tablo 4. İller Açısından Doğu Karadeniz Bölümünde İşsizlik, İşgücüne Katılım ve İstihdam Oranı

İller	İşsizlik Oranı (%)	İşgücüne Katılım Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
Artvin	7,1	50,7	47,1
Giresun	6,5	51,3	47,9
Ordu	6,1	52,2	49
Rize	6,7	51,5	48,1
Trabzon	7,4	50,3	46,6

Kaynak: (Kamacı, 2016: 25).

Bölgenin işsizlik oranının yüksekliği ve göç olayının hızlanması sosyoekonomik bakımdan bölgenin zayıf yapısının sonucu olmaktadır.

4.2. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Ekonomik Yapısı

Bölgelerarası kaynak dağılımının farklılığından kaynaklanan bölgesel yapı farklılıkları bölgenin ekonomik yapısının belirleyici unsuru olmaktadır. Bölgenin ekonomik yapısının incelenerek, tarım, sanayi ve hizmet sektörünün bölge ekonomisindeki yerinin tespiti bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önem arz etmektedir. Özellikle bölgenin sahip olduğu değerlerin güçlendirilerek ekonomik yapının geliştirilmesine katkı sağlaması kalkınmanın hızlanmasına katkıda bulunacaktır.

4.2.1. Tarım Sektörü

Türkiye'deki tarım alanlarının dağılışının özellikle topografya ile ilgili olduğunu, bu alanlarda yetişen ürünlerin çeşit ve miktarındaki değişikliklerin de iklim, hidrografya ve toprak özelliklerine bağımlılık gösterdiğini söyleyebiliriz (Özçağlar, 1988: 148). Doğu Karadeniz Bölgesi'nde toplam yüzölçümün %19,3'ünü tarım alanları oluşturmakta ve bu oran ülke ortalamasının %40 altında kalmaktadır. Çayır mera alanlarının

toplam alana oranı %22,1'dir. Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Orman ve fundalık alanının oranı ise toplam alan içinde %37,9 olarak ülke ortalamasının üstündedir (URL 4: 35). Bu sebeple tarımsal üretim sınırlı kalmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölümünde tarım sektörünün payı giderek azalmaktadır. 2004 yılında toplam istihdamın %62'sini karşılayan tarım sektörü, 2013 yılında yaklaşık %15 azalarak %47,1'e düşmüştür (Kamacı, 2016: 25). Doğu Karadeniz Bölgesi ülkenin toplam tarım alanının %2,8'ini oluşturmaktadır. Bölge tarım alanlarının yaklaşık %69,2'lik kısmını ise fındık ve çay alanlarının da içinde bulunduğu meyvelik alanlar oluşturmaktadır. Bölge'nin meyvelik alanları ise ülke genelinin yaklaşık %16'sına tekabül etmektedir. Bölge'de sebze ve tarla alanları oranı ülke geneline göre düşüktür. Bölge'de meyve dikili alanların ise %68,4'lük kısmı Ordu ve Giresun illerindedir (URL 4: 41). Bölge illerinde az da olsa mısır, pirinç gibi tahılların üretimi ile lahana, patates, soğan gibi sebzelerin üretimi gerçekleştirilir. Ayrıca bölgede baklagiller, çay, tütün, fındık gibi endüstri bitkilerinin üretimi ile elma, kiraz, armut gibi çeşitli meyvelerin üretimi de yapılmaktadır (Yücel, 2008: 106). Türkiye İstatistik Kurumu 2017 yılı verilerine göre fındık dikim alanlarının dağılımına bakıldığında; yaklaşık %60'lık kısmı ve üretim miktarına bakıldığında, üretimin yaklaşık %53'lük kısmı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleşmiştir (URL 6: 9). Güneşlenme süresinin yetersizliği sebebiyle Bölge'de sadece turfanda amaçlı seracılık faaliyeti yapılabilmektedir (URL 7). Bölgede hayvancılık faaliyeti hayvan sayıları bakımından ülke değerleri bakımından mukayese edildiğinde, oransal olarak arı kovan sayısı haricinde önemli bir pay alamamaktadır. Kanatlı hayvan ve küçükbaş hayvan sayılarında oran düşüktür. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde ise bölge genelinin engebeli arazi yapısı ve iklimi nedeniyle kültür hayvan sayısı düşüktür (URL 4: 50).

4.2.2 Sanayi Sektörü

Doğu Karadeniz Bölgesi coğrafi konumu sebebiyle adeta bir ticaret kavşağıdır diyebiliriz. Bölge Kafkaslar ile olan yakın konumu ve Karadeniz'den açılan deniz yolu sayesinde önemli bir iş merkezi özelliğine sahiptir. Ancak, tarımsal arazilerin yetersizliği sanayi sektörünün yerleşimini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesinde, ihraç edilen ürünlerin %91'i tarım, %8'i sanayi ve %1'i de madencilik ürünlerinden oluşmaktadır. Karadeniz bölgesinin toplam ihracatının %2'si, Doğu Karadeniz bölgesi ihracatının ise %62'si bölgenin en gelişmiş ili olan Trabzon ili tarafından gerçekleştirilmektedir (URL 8).

Doğu Karadeniz Bölgesinde dış ticaret çok eski tarihlere dayanmaktadır. 1992 yılında kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi, Trabzon ve Rize Serbest Bölgeleri Doğu Karadeniz'den yapılacak dış ticarete yeni ufuklar açmıştır (Akyüz ve ark.,

2002b: 2). Bu yöndeki gelişmeler bölgenin ticari faaliyetlerinin gelişmesinde son derece önemli olmuştur. Son yıllardaki artışa rağmen, bölgenin ihracatında sanayi sektörünün zayıf yapısı sanayi sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam oranını Türkiye ortalamasının altında gerçekleştirmektedir. "TÜİK 2015 verilerine göre, Doğu Karadeniz bölgesinde istihdam edilenlerin yaklaşık %47,1'i Tarım, %38,6 hizmet ve %14,3'ü ise sanayi sektöründe istihdam edildiği bir başka dikkati çeken husustur" (Yıldırım ve Ayna, 2016: 19). Örneğin, Bölgenin en gelişmiş ili olan Trabzon'da sanayi sektörünün istihdama katkısı düşüktür ve sanayinin yapısı tarıma dayalı KOBİ niteliğine sahiptir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde sanayinin yapısı illere göre farklılık göstermekle birlikte genel olarak fındık, çay ve süt ürünlerini kapsayan tarıma dayalı bir gelişim göstermektedir. Aynı zamanda bölgenin tarım veya hayvancılığa dayalı olan genel sanayi karakteristiğinden farklı olarak maden işletmeleri, hafif silah fabrikaları, tersaneler, mobilya imalatçıları, tekstil fabrikaları, döküm veya metal işlemeciliği ile birlikte plastik esaslı ürünlerin imalatı ve ağaç veya orman ürünlerine (kerestecilik) dayalı üretimler yapan önemli sayıda üretim tesisi de yer almaktadır. Bölge genelinde işletmeleri sayısal olarak bölge içinde homojen dağılmadığı ve sayısal bakımdan yetersiz olduğu görülmektedir (URL 4: 19).

2013-2014 yıllarında KOSGEB tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre, girişimci olma niyeti olan kişiler oranının en düşük olduğu bölge olarak Doğu Karadeniz Bölgesi tespit edilmiştir (Karadeniz, 2014: 11). Ancak son yıllarda girişimcilik endeksinin artışı yönünde bir gelişmenin sağlanmasına rağmen imalat sanayinin gelişmesi için bu artış henüz yeterli değildir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde işyeri sayısı ve istihdam bakımından önemli bir potansiyele sahip olan orman ürünleri sanayi işletmelerinin büyük kısmı eski teknoloji ve yetersiz sermaye ile çalışmaktadırlar. Özellikle küçük ve hatta mikro ölçeğe sahip işletmelerin büyük bir çoğunluğunun oluşturduğu orman ürünleri sanayi sektöründe dış piyasalar düzeyinde işlem yapabilecek firma sayısı sınırlıdır. Bu nedenle verimli bir çalışma ortamı oluşturulamamaktadır (Akyüz ve ark., 2002a: 2, 4-31).

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde madencilik faaliyetleri çok eski çağlara dayanmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi, bakır, kurşun ve çinko yatakları bakımından geniş rezervlere sahip bir bölgedir (Kaptan, 1980: 117).

Türkiye'de halen bilinen yaklaşık 2 milyon ton metalik bakıra tekabül eden bir bakır rezervinin %80-85 kadarı özellikle Doğu Karadeniz bölgesindedir (Aytekin, 1973: 3). Doğu Karadeniz Bölgesi'nde gerek özel şirketler tarafından gerekse devlete ait kurum ve kuruluşlar tarafından çeşitli amaçlarla taş ocağı işletmeciliği yapılmaktadır

(Yılmaz, 2008: 1). Doğu Karadeniz Bölgesi sahip olduğu nüfus yoğunluğu ve doğal kaynakları kıyaslandığında ülke genelinden daha düşük bir katma değer üretmektedir. Bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde bölgeye sağlanan teşvikler ve işgücünün düşük maliyetli olması ve lojistik bakımından bir takım avantajlı durumlar bölge içinde bazı illerin avantaj sağlamasına sebep olmaktadır. Özellikle deniz yolu, limanlar, karayolu ve Trabzon, Ordu-Giresun havaalanı ticari faaliyetlerin gelişimi bakımından önem arz etmektedir. Ancak bölgenin zayıf olan hatta sahip olmadığı demiryolu ulaşımından olan kayba karşın deniz yolu ulaşımı büyük bir avantaj olmaktadır.

4.2.3 Hizmet Sektörü

Doğu Karadeniz Bölgesinde tarım, sanayi ve hizmet sektörünün bölge ekonomisindeki dağılımı eşit oranda olmamaktadır.

Bölgede, hizmet sektörünün istihdamı son on yıllık dönem itibariyle %9 oranında artmıştır. Tarımın istihdamdaki payı hizmet sektörüne kayarken, işsizlik oranları da bunlara paralel olarak artmıştır. Sivil istihdamdaki sürekli artışa rağmen, işsiz sayısı ise sürekli olarak artmaktadır. Bu artışın sebebi ise artan işgücünden kaynaklanmaktadır. Doğu Karadeniz Bölümünde işsizliği azaltıp istihdamı arttırmanın yolu, hizmet sektörünün geliştirilmesidir (Kamacı, 2016: 22-30).

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Artvin, Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu illerinde yaşayan insanların gıda, barınma, giyim, sağlık, güvenlik, eğitim, ulaşım ve diğer yaşam-sal sosyal ihtiyaçlarının giderilmesi ile gelişecek olan hizmet sektörü bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli olacaktır. Sosyo-ekonomik kalkınmanın en önemli itici gücü ve sürdürülebilir olması toplumun eğitim düzeyi ile ilişkilidir. Nitelikli ve sürekli bir eğitim sadece okur-yazar olmak ile sınırlı olmayan kazanılan bilgi ve beceri sayesinde sürekli bir gelir artışına yol açmakta, nüfusun niteliklerini ve yaşam tarzını etkilemektedir. Eğitim sayesinde, nitelikli işgücü haline gelen nüfus bölgesel kalkınmanın sağlanmasında etkili rol oynamaktadır.

Türkiye'de okuma yazma bilen nüfus oranı %91,40'tır. 2010 yılı verilerine göre, Doğu Karadeniz Bölgesinin genelinde bu oran 88,26 olup ülke ortalamasının altındadır. İl bazında bölgenin en gelişmiş ili olan Trabzon ve sırasıyla Ordu, Giresun, Rize Artvin ve Gümüşhane illeri izlemektedir (URL 4: 169-180). Bölge okuryazar oranının cinsiyete göre dağılımında bu oran kadın nüfus aleyhine bir gelişim içindedir. İşin mahiyetine bağlı olarak her nitelik ve eğitim düzeyindeki kişilerin hizmet sektöründe istihdamı mümkündür. Özellikle turizm, ulaşım ve inşaat sektörleri nitelikli ve niteliksiz işgücünün istihdamına imkân sağlamaktadır.

Hizmet sektöründe iş ve istihdam imkânı yaratan bir sektör olan, inşaat sektörü, kendisine bağlı alt sektörlerin ürettiği mal ve hizmetlere de talep yaratmaktadır. Son yıllarda hızlanan gayrimenkul sektörü yatırımları Doğu Karadeniz Bölgesi'nde de artış yönünde olmuştur. Özellikle son yıllarda bölgeye yönelik Arap yatırımcılar ve Arap ve Ortadoğu'dan gelenler konut ve arsaya yatırım taleplerini artırmıştır. Doğu Karadeniz'de Aralık 2018'de konut satışında, bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 19 artış yaşanmıştır. Ayrıca Trabzon'da yabancılara satılan konut sayısı ise yüzde 35,9 artmıştır (Altınay, 2019: 1).

Bölge ekonomisinin gelişmesinin önünde engel olarak duran en önemli faktörlerin başında altyapı yetersizliği gelmektedir. Altyapı konusunda en önemli konu, ulaştırma sektöründe kendini hissettirmektedir. Bölge topoğrafyası ulaşım altyapısının gelişmesini güçleştirmiştir. Bölge limanlarının karayolu bağlantısını güçlendirecek en önemli proje 542 kilometrelik Karadeniz Sahil Yolu'dur. Sahil Yolu Samsun'dan Sarp'a kadar, 6 il, 63 ilçe, 17 bucak merkezi, 9 liman, 2 havaalanı ve birçok yerleşim birimine hizmet verecek yapıdadır (Aytaç ve Ark., 2007: 138). Karadeniz Sahil Yolu Türkiye'yi Kafkaslara ve oradan Orta Asya'ya bağlayan uluslararası bir yol olduğu kadar tüm Karadeniz kıyı kentlerini yerel ölçekte birbirine, ulusal ölçekte de büyük kentlere bağlayan ülkemizin en önemli altyapı yatırımudur. Karadeniz Sahil Yolu'nun en önemli etkileri içinden veya kenarından geçtiği kentler üzerine olmaktadır. Mevcut kentlerin sınırlar itibarıyla büyümeleri sonucu neredeyse 500 km uzunluğunda bir şehirselleşmiş alan oluşmaktadır (Yılmaz, 2008: 158). Karadeniz karayolunu güvenli ve kısa hale getirmek, ticaret ve turizmi artırmak amacıyla yapımına başlanan Karadeniz Sahil Yolu, yer seçimi nedeniyle çevrecilerin tepkisini çekse de zamanla bölgenin can damarı olmuştur. Karadeniz Sahil Yolu ulaşımına açıldığından 2014 yılına kadar geçen 6 yıllık sürede devlete 3,6 milyar TL kazandırmıştır. Nakliyatta %55, bölgeye gelen turist sayısında %22 artış sağlanan yolda trafik kazaları azalmıştır (URL 8). Ayrıca, Karadeniz Sahil Yolu'nun tamamlanması kıyılarda yer alan kent merkezlerinin cazibesini daha da arttırmıştır (Yılmaz, 2008: 155). Sahil yolunun, getirdiği ulaşım kolaylığı kırsal alanlardan kıyı kentlerine doğru olan göçler sonucunda bölge nüfusu kıyı boyunca toplanarak bölge içi nüfus dağılım dengesinin bozmasına ve kırsal kesimin boşalmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2005a: 255). Özellikle Kentleşmeyi hızlandıran bu etki tarımsal üretimi azaltan ve kentleşmenin getirdiği sorunların oluşmasına sebep olmaktadır.

Bu kentsel oluşum katı atıkların atılımı, temiz içme suyu temini, trafik güvenliği, hızlı ve çarpık kentleşme gibi çok sayıda ve giderek artan oranda alt ve üstyapı problemlerini beraberinde getirmektedir (Yılmaz, 2008: 158). Sahil yolu ulaşım altyapısının gelişmesi ve buna bağlı ekonomik yaşamın canlanması yönünde olumlu gelişme

sağlarken, bölgede yaşayanların deniz ile bağlantısını keserek çevre üzerinde yıkıcı etkilere de sebep olmuştur. Şehirleşmeyi hızlandıran ve tarımsal üretimi azaltan bir etki oluşmaktadır.

Bölgenin deniz yolu, havayolu ve karayolu bağlantısı bölgesel kalkınmada önem arz etmektedir. Bölgede haberleşme ve telekomünikasyon ağının gelişimi topografik yapı ve iklim şartlarına rağmen gelişmiştir. Özellikle bölgeye olan kolay ve hızlı ulaşım hizmet sektörünün alt sektörü olan turizm sektörünün gelişmesinde de etkili olmuştur.

4.2.3.1. Turizm Sektörü

Günümüzde turizm milyonlarca insanı üretici ve tüketici olarak kapsayan geniş yayımlı etkisi olan bir sektördür. Turizmin yarattığı doğrudan ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkiler yanında, dolaylı olarak diğer sektörlerde yarattığı etkiler sebebiyle son derece büyük öneme sahiptir. Aynı zamanda turizm sektöründen elde edilen gelirin diğer alanlarda harcanmasıyla oluşan uyarılmış etkiler ise ilgili sektörleri ve bulunduğu bölgenin kalkınmasına çok büyük değer katmaktadır. Özellikle uluslararası bir niteliğe sahip olması sebebiyle ülkelerin kalkınma çabalarında önemle üzerinde durmalarına sebep olmaktadır. Gelişmiş ülke ve bölge ekonomileri için de önemli olan turizm sektörü az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ve bölge ekonomileri için vazgeçilmez olmaktadır.

Özellikle yeterli sermaye birikimine sahip olmayan ülke ekonomilerinde sanayi sektörünün geliştirilmesi mümkün olamamaktadır. Ayrıca tarım ve sanayi sektörlerinin yapısının bölgede zayıf gelişimi bölgesel kalkınmayı sağlamada turizm sektörünün geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bölgenin turistik çekicilik unsuru olan doğal ve kültürel değerleri turizm sektörünün geliştirilmesinde önemli kaynakları oluşturmaktadır.

Bu ekonomilerde turizm sektörü daha az sermaye ile daha fazla gelir ve istihdam imkânı sağlaması bakımından önemlidir. Aynı zamanda topografik yapı ve iklimsel özellikler sebebiyle tarımsal faaliyetlerin genişletilemediği bölgelerde de turistik çekicilik ve cazibe unsuru dikkate alınarak yapılan turistik değerlendirmeler turizmin geliştirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu sayede turizm sektörünün geliştirilmesi bölgesel kalkınmanın sağlanması bakımından önemlidir. Aynı zamanda turizmin gelişimi diğer sektörleri de canlandıracaktır. Doğu Karadeniz bölgesinde diğer sektörlerin zayıf gelişme düzeyleri turizmin dolaylı ve uyarılmış etkileriyle gelişme potansiyeline sahiptir.

Turizm sektörü emek-yoğun üretim tekniğine dayanan yapısı sebebiyle hem turizm sektöründe hem de diğer sektörlerde istihdam imkânı sağlayacaktır. Hatta turizm sektörünün geliştirilmesi sayesinde tarım sektöründe âtil kalan iş gücünün istihdam ve gelir imkânına kavuşması kalkınmanın sağlanması bakımından önemlidir. Ayrıca turizm işletmelerinin müşteri memnuniyeti esasını benimseyen yapıları ve müşteri ile birebir iletişimin önemi çalışan personelin nitelik kazanmasını gerekli kılmaktadır. Turizm işletmelerinin sundukları hizmetin çeşitliliğine göre çalışanların belli bilgi ve beceriler ile donanmaları ülkenin beşerî sermaye stokuna önemli bir katkı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bölge ekonomisi bakımından ele aldığımızda bölgede yaşayan ve çalışanların belli bir konuda nitelik kazanmaları bölgenin gelişmişlik düzeyini yükseltmektedir. Aynı zamanda özellikle son yıllarda daha iyi yaşam ve iş koşullarına ulaşmak isteyen insanların hızlanan göç olgusu sebebiyle mağduriyetlerini de önleyecektir. Bulunduğu yerden iş ve yaşam şartlarını düzeltmek için ayrılan insanların gittikleri bölgede karşılaştıkları zorluklar ve gittikleri bölgenin sosyo-ekonomik yapısında yarattıkları külfet küçümsenmemelidir.

Göç olayı sebebiyle nüfus hareketliliği göç veren bölgenin nüfusunun üzerinde negatif etki yaparken göç alan bölge için ise bir nüfus baskısından kaynaklı çevresel, ekonomik ve toplumsal sorunları da beraberinde getirecektir. Ülke veya bölge içinde belli bölgelerde yaşanan yoğunlaşmalar bölgelerarası farklılıkların oluşmasına sebep olacaktır. Bu sebeple turizm sektörünün geliştirilmesinin kazanımları Doğu Karadeniz Bölgesinin ekonomisi üzerinde olumlu etki sağlayacaktır.

Turizm işletmelerinin yatırımlarının olumlu sonuç verebilmesi işletmelerin uygun alanlarda kurulması ve kuruluş yeri seçimine etki eden ekonomik, sosyal, hukuki, doğal, aglomerasyon (toplanma-yoğunlaşma-kümelenme) ve çevresel faktörlere bağlıdır. Kıt olan doğal değerlerin tahribatı eko sistemin bozulmasına, dolayısıyla turistik alanların önemli ekonomik kayıplara uğramasına yol açacaktır (Avcıkurt, 2009: 47). Bu sebeple turizmin gelişiminde etki olan bu değerler turizmin cazibe unsuru olarak önemsenmelidir.

Turistik çekicilik unsuru doğal, tarihi ve kültürel değerleri oluşturmaktadır. Turizm işletmelerinin bu değerleri taşıyan yerlerde ve yakınlarında yerleşmeleri doğal ve sosyal çevreyi yıpratmaktadır. Turizmin bölgesel gelişiminde çevresel değerleri korumak ve ekonomik birimlerin aşırı yoğunlaşmasından kaçınmak için planlama ihtiyacı bir zorunluluktur. Ulusal düzeydeki iktisadi kalkınma planları ana prensipleri belirtmektedir. Bu kapsamda mikro tahliller yani, yatırımların bölgesel dağılımı ve kuruluş yeri vb. bölgesel planlamanın kapsamına girmektedir. Turizm sektörünün

makro düzeydeki gelişme planları da bu kapsamda değerlendirilmektedir (Mengü ve ark., 2018: 24-26).

Türkiye turizm bakımından çok elverişli koşullara sahip olmasına karşılık 1980'li yıllara kadar bu sektörden beklediği döviz elde edememiştir. 1980 sonrasında günümüze kadar Türkiye'de turizm sektörü geçmişe oranla önemli bir gelişme kaydetmiştir. Türkiye'de turizmin bölgesel ve ulusal ekonomi içindeki yeri söz konusu olduğunda, bilinen büyüklükler içinde öncelikle turist sayısının, turizm gelirlerinin ve benzeri sayısal arz unsurlarının üzerinde durulması gerekmektedir (Avcıkurt, 2009: 47). Turizm sektöründeki talep, arz kaynaklarının da çeşitlenmesini beraberinde getirirken bölgelerin ekonomik yönden gelişmesini sağlayarak yerel kalkınmaya anlamlı katkılar sağlamaktadır. Bu etkiler bölgenin ekonomik büyüklüğüne ve çarpan etkisine bağlı olarak değişmektedir (Baykul, Maden, 2017: 71). Bu sebeple bölgesel gelişmişlik farklılıkları bakımından nispeten geri kalmış bir bölgenin kalkındırılması için turizm sektörünün bölgenin yerel değerlerinden yararlanarak öncelikli sektör olarak ele alınması önemli olmaktadır. Bu kapsamda bulunduğumuz coğrafya üzerinde turizmin her çeşidinin geliştirilmesi mümkün olmaktadır. Özellikle bölgesel gelişmişlik bakımından yeterli düzeyde gelişmemiş ve turistik çekicilik faktörlerine yoğun olarak sahip olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde turizmin geliştirilmesi bölgesel kalkınmanın sağlanmasına katkı sağlayacaktır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde turizmin gelişmesini destekleyecek en önemli kaynaklar, bozulmamış yapı ve güzellikler, estetik değerler, ekolojik özellikler ve kültürel değerlerdir. Bu sebeple kıyı boyunca bölgeye uyum sağlamayan çarpık yapılaşmaya izin verilmemesi ve doğal alanların korunması büyük önem taşımaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesinin değişik renk ıskalarından, yeşili, içerdiği alpin bitki örtüsü, soğuk ve berrak temiz suları, temiz havası ve sivil mimari örnekleriyle yaz ve kış kullanımına dönük yaylaları mevcuttur (Muğan Ertuğral ve ark., 2000: 2). Bu sebeple Doğu Karadeniz Bölgesinde turizmin gelişmesi ve bölgesel kalkınmanın sağlanması konusunda önemli gelişmeler sağlanabilmektedir. Özellikle istihdam imkânlarının sağlanması ve halkın gelir düzeyinin artması yönünde olumlu gelişmeler oluşmaktadır.

5. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN KALKINMASINDA TURİZMİN YERİ

Bölgesel kalkınmanın sağlanması ve bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması için turizm faaliyetlerinin artırılması önem arz etmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesinin sahip olduğu kültürel değerler ve müzeler olan ziyaretçi sayısı son yıllarda azda olsa artarken hala hiç müze olmayan ilin bulunması dikkat çekicidir. Oysa bölgenin tamamının yerel özellikler bakımından zengin olması bu konuda bir eksikli olarak görülmektedir.

Tablo 5. Doğu Karadeniz Bölgesindeki Müze Sayısı

Yıllar	Artvin	Giresun	Ordu	Rize	Trabzon
2015	0	1	1	2	2
2016	0	1	1	2	2
2017	0	1	1	2	2
2018	0	1	1	2	2

Kaynak: URL 1

Tablo 6. Müze Eser Sayısı

Yıllar	Artvin	Giresun	Ordu	Rize	Trabzon
2015	0	11.033	4.115	2.080	4.631
2016	0	11.104	4.219	2.082	4.637
2017	0	11.070	4.256	2.080	4.604
2018	0	11.264	4.327	2.088	4.520

Kaynak: URL 1

Tablo 7. Müze Ziyaretçi Sayısı

Yıllar	Artvin	Giresun	Ordu	Rize	Trabzon
2015	0	10.000	14.693	10.823	416.738
2016	0	10.061	15.193	14.480	22.575
2017	0	11.678	16.881	20.948	22.608
2018	0	11.795	14.876	25.728	21.582

Kaynak: URL 1

Doğu Karadeniz Bölgesi'ne gelen turistlerin büyük çoğunluğu Trabzon'a gelmektedir. Sümela Manastırı ve Uzungöl gibi önemli turistik merkezlerin Trabzon'da bulunması ve Bölge'ye son yıllarda özellikle inanç turizmi amaçlı gelen turist sayısının artmış olması nedeniyle Trabzon'un Bölge içerisinde önemli bir turizm destinasyonu olarak tanınması kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra Bölge'ye ulaşımında sıklıkla kullanılan havayolu olanağının Trabzon'daki mevcudiyeti, Trabzon'a gelen turist sayısında Bölge'deki diğer illere nazaran önemli bir fark yaratmaktadır. Doğu Karadeniz Turizm Master Planı'nda (2010) da belirttiği üzere; "Bölgeye gelişlerin yaklaşık 1/3'ü Trabzon Havaalanı; geri kalanı ise karayolu ile olmaktadır. Temel karayolu girişi ise Samsun istikametindedir (URL 4). Ordu-Giresun Havalimanı 22.05.2015 tarihinde uçak seferlerine başlamış olup, havalimanının açılışından 2019 yılı Ocak ayına kadar

toplam 25.567 uçak seferi gerçekleştirilmiştir (URL 9). Bu gelişmeler turizm faaliyetlerinin gelişmesine etki etmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesinde konaklama işletmelerinin oda ve yatak sayısı bakımından talebe bağlı olarak artış göstermektedir.

Tablo 8. Doğu Karadeniz Bölgesi Türleri ve Sınıflarına Göre Belediye Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon 2019)

TÜRÜ	SINIFI	BELEDİYE BELGELİ		
		TESİS	ODA	YATAK
Toplam		237	5 556	11 825
Otel (Belediye Belgeli)	Toplam	151	4 079	8 505
	(Sınıfı Yok)	151	4 079	8 505
Motel (Belediye Belgeli)	Toplam	1	6	12
	(Sınıfı Yok)	1	6	12
Pansiyon (Belediye Belgeli)	Toplam	28	358	842
	(Sınıfı Yok)	28	358	842
Kamping (Belediye Belgeli)	Toplam	1	96	198
	(Sınıfı Yok)	1	96	198
Kamu Misafirhanesi (Belediye Belgeli)	Toplam	56	1 017	2 268
	(Sınıfı Yok)	56	1 017	2 268

Kaynak: URL 10

Tablo 9. Doğu Karadeniz Bölgesi Türleri ve Sınıflarına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon-2019)

TÜRÜ	SINIFI	TURİZM YATIRIM BELGELİ			TURİZM İŞLETME BELGELİ		
		TESİS	ODA	YATAK	TESİS	ODA	YATAK
Toplam		51	3 737	7 799	163	7 748	15 683
Otel	Toplam	49	3 630	7 621	145	7 433	14 937
	5 Yıldızlı	7	1 116	2 437	10	1 774	3 601
	4 Yıldızlı	10	1 439	2 951	22	1 760	3 615
	3 Yıldızlı	31	1 043	2 169	80	3 092	6 190
	2 Yıldızlı	1	32	64	28	710	1 341
	1 Yıldızlı				5	97	190
Pansiyon	Toplam				6	81	175
	(Sınıfı Yok)				6	81	175
Apart Otel	Toplam				2	36	96
	(Sınıfı Yok)				2	36	96
Özel Tesis	Toplam	1	22	43	3	33	66
	(Sınıfı Yok)	1	22	43	3	33	66
Butik Otel	Toplam				3	82	164
	(Sınıfı Yok)				3	82	164
Dağ Evi	Toplam	1	85	135	2	60	170
	(Sınıfı Yok)	1	85	135	2	60	170
Çiftlik Evi / Köy Evi	Toplam				1	8	15
	(Sınıfı Yok)				1	8	15
Yayla Evi	Toplam				1	15	60
	(Sınıfı Yok)				1	15	60

Kaynak: URL 10

Tablo 10. Doğu Karadeniz Bölgesi Bakanlık Belgeli Konaklama Tesisi İstatistikleri (07.02.2020) itibariyle

İller	İşletme Belgeli Tesis Sayısı	İşletme Belgeli Yatak Sayısı	Yatırım Belgeli Tesis Sayısı	Yatırım Belgeli Yatak Sayısı
Artvin	11	1074	7	1285
Giresun	30	1748	6	626
Ordu	37	1654	6	396
Rize	13	808	7	799
Trabzon	66	3606	23	4593

Kaynak: URL 10

Karadeniz Bölgesinin diğer illerinin toplamını da değerlemeye kattığımızda turizm yatırım ve işletme belgeli toplam 135 tesis bulunmaktadır. Toplam oda sayısı 6.599 oda mevcut iken 13.206 yatak bulunmaktadır. Yatak ve tesis sayılarında ise Trabzon en büyük paya sahiptir. Yıllar itibarıyla konaklama işletmelerinin sayısal artışı yönündeki gelişmeye rağmen, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde genel olarak konaklama yetersizliği en önemli sorundur. Çünkü sezonda bu tesisler %100 doluluk oranı ile çalışmaktadır. En yüksek ziyaretçi kabul eden Trabzon ilinde konaklama yetersizliği sebebiyle en fazla sorun yaşayan il olmaktadır (URL 4). Tesis sayısı ve yatak sayısı artışı özellikle hava ulaşımı kolaylığı bakımından dolayı oluşan talep doğrultusunda artma göstermektedir. Bölgenin konaklama tesislerini işletme ve yatak sayısı bakımından geliştirilmesi Bölgede turizmin geliştirilmesi bakımından önem arz etmektedir. Ancak bölgenin yeşil ve doğal yapısı ve ekosistemin bozulmadan turistik arzın oluşturulması sürdürülebilir turizmin sağlanması bakımından önemlidir. Bu sebeple doğayı korumaya özen gösteren projeler ve yeşil belgeli oteller daha anlamlı olmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "Genel Yönetim", "Çevresel Eğitimler", "Oda Düzenlemeleri", "Çevreye Uyum Sağlama", "Enerji Yönetimi", "Su Yönetimi", "Tehlikeli Kimyasal Madde Yönetimi" ve "Diğer Hizmetler" konu başlıkları çerçevesinde belirlenen 122 kriter doğrultusunda otellerin yeşil yıldız uygulamaları kontrol edilmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2008 yılından bu yana turizm işletme belgeli tesislere yeşil çevre uygulamaları doğrultusunda uyum sağlayan ve ait olduğu otel grubu bazında yeterli puanı elde ederek söz konusu belgeyi almayı hak kazanan konaklama tesislerinin buldukları iller tespit edilmiştir (URL 11).

Tablo 11. İller Temelinde Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisleri (Yeşil Yıldız Belgeli Tesisler) (2018)

İller	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Artvin	-	-	-
Giresun	1	85	179
Ordu	3	153	306
Rize	-	-	-
Trabzon	1	157	335

Kaynak: URL 11

Bölgenin, çevrenin bozulmadan ve korunarak turizmin geliştirilmesi ve turizm yatırımlarının çevreye dost bir anlayışın benimsendiği Yeşil yıldız belgeli tesis sayısı bakımından zayıf olduğu görülmektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesindeki Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde vatandaşların ve yabancıların geliş ve geceleme sayıları yıllar itibariyle incelendiğinde 2015 yılında 1.115.700 kişi konaklama tesislerine gelerek geceleme yapmışlardır. Yıllar itibariyle izlediğimizde, 2016 yılında 706.034 kişi, 2017 yılında 91,0278 ve 2018 yılında ise 916.190 kişi olarak gerçekleşmiştir. Bunu bölge illeri düzeyinde incelediğimizde, 2018 yılında Trabzon ilinde 393.941 kişi konaklama yapmıştır. Bunu sırasıyla 228.068 kişi ile Ordu ili, 129.170 kişi ile Giresun ilinde konaklama tesislerine gelerek konaklama yapanlar oluşturmaktadır. Yine 2018 yılı verilerine göre Rize iline gelen 63.404 kişi turizm işletme belgeli konaklama tesislerine gelerek geceleme gerçekleştirmişlerdir. En düşük sırada turizm işletme belgeli tesislere gelen ve geceleme yapan ziyaretçi sayısı ise 2018 yılı itibariyle 79.815 kişi olarak Artvin ilinde gerçekleşmektedir (TUİK, 2019). Bu yöndeki gelişmeler turizm yatırımlarının da hız kazanmasına sebep olmaktadır. Turizmin bölgede gelişmesinde diğer tesislerin sayı ve nitelik olarak gelişmesi önem arz etmektedir.

Tablo 12. Doğu Karadeniz Bölgesinde türlerine ve Sınıflarına Göre Turizm Belgeli Diğer Tesisler (2019)

TÜRÜ	SINIFI	Turizm Yatırım Belgeli	Turizm İşletme Belgeli
Toplam		2	2
Kış Sporları ve Kayak Merkezleri Mekanik Tesisi	Toplam (Sınıfı Yok)	1	
Kongre ve Sergi Merkezi	Toplam (Sınıfı Yok)	1	
Özel Tesis	Toplam		2
	Hamam		1
	Sağlık Merkezi		1

Kaynak: URL 12

Tablo 13. Doğu Karadeniz Bölgesinde Turizm Belgeli Yeme-İçme Tesisleri (2019)

TÜRÜ	SINIFI	Turizm Yatırım Belgeli		Turizm İşletme Belgeli	
		TESİS	KAPASİTE (Kişi)	TESİS	KAPASİTE (Kişi)
Toplam		2	450	18	6 357
Lokanta	Toplam			13	5 071
	1. Sınıf Lokanta			13	5 071
Özel Tesis	Toplam			4	1 026
	(Sınıfı Yok)			4	1 026
Günübirlik Tesis	Toplam	2	450		
	(Sınıfı Yok)	2	450		
Gastronomi	Toplam			1	260
	(Sınıfı Yok)			1	260

Kaynak: URL 12

Son yıllarda turizmdeki gelişmeler yatırımcıları bölgeye doğru yönlendirmiştir. Konaklama yatırımları için bölgede yoğun girişimler söz konusu olmuştur. Konaklama yatırımı amaçlı alınan teşvik belgeleri artış göstermiştir. Son beş yıllık süreçte bölgede toplam büyüklüğü 320,4 milyon TL olan konaklama tesisi yatırımları için toplam 61 adet teşvik belgesi verilmiştir (URL 4: 26).

Tablo 14. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Teşvik Belgeli Turizm Konaklama Tesis Yatırımları, (2010-2014)

Yıllar	Belge Adet	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	İstihdam	Toplam Yatırım Miktarı (TL)
2010	8	308	619	165	21.336.037,00
2011	13	563	1135	269	47.569.267,00
2012	13	801	1127	435	90.466.348,00
2013	17	980	1972	416	119.956.429,00
2014	10	430	891	235	41.159.622,00
Toplam	61	3082	6344	1523	320.487.703,00

Kaynak: URL 4: 26

Son beş yıllık süreyi değerlendirdiğimizde yatırım miktarı oranında istihdam imkânının sağlanması önemli olmaktadır.

Ancak Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB), tarafından Ticaret Bakanlığı tarafından verilen "Yatırım Teşvik Belgelerine" ilişkin il bazında yapılan araştırma da Konaklama yatırımlarında Trabzon'da bu yıl ilk 4 ayda hiç yatırım teşvik başvurusunun yapılmadığı

belirtilmektedir. Ayrıca raporda Karadeniz Bölgesi'ne yapılan yatırımlarının da yavaşladığı yer almaktadır. Buna göre; (URL 13) (Ocak-Nisan 2020)

İl	Proje Sayısı	Yatak Kapasitesi
Ordu	1	152
Giresun	1	50

Turizm için istihdam rakamı tahminlerinin dayanak noktasını, yatak başına çalışan kişi sayısı oluşturmaktadır. Türkiye'de yapılan çeşitli çalışmalar, konaklama tesislerinde yatak başına 0.5 kişinin istihdam edildiğini göstermektedir (URL 14). Buna göre, bu teşviklerin en az 100 kişiye doğrudan ve ayrıca da dolaylı ve uyarılmış istihdam yaratacağı öngörülmektedir.

Tablo 15. Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Geliş ve Geceleme Sayıları: Geceleme Sayısı / Yabancı

Yıllar	Artvin	Giresun	Ordu	Rize	Trabzon	Doğu Karadeniz Bölgesi (Artvin, Giresun, Ordu, Rize, Trabzon)
2015	14.333	6.579	13.994	11.313	329.494	376.280
2016	15.356	2.794	6.769	6.637	210.548	243.097
2017	21.268	8.761	28.325	9.182	343.122	411.437
2018	19.520	7.645	33.037	13.640	364.828	439.753

Kaynak: URL 12

Gelen yabancıların sayısı yıllar itibariyle artmıştır ve en fazla Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde gelerek, geceleme yapanlar Trabzon ilinde yoğunlaşmaktadır. Hava ulaşımının sağlanabildiği illere gelen yabancı sayısı yüksek seyretmektedir.

Doğu Karadeniz Bölge'sine ilişkin toplam turist sayısı 2012 yılında 4,5 milyon kişi olarak belirlenmiş olsa da bu değerler Bölge'ye gelen toplam turist sayısını doğru bir şekilde yansıtmamaktadır. Bu mükerrer sayımlar sebebiyle Bölge'ye gelen turist sayılarının yaklaşık olarak dahi tahmin edilmesi mümkün olmamaktadır. Bu durum Bölgesi'nin turizm ile ilgili planlama çalışmalarını olumsuz yönde etkilemektedir (URL 4). Ancak TÜİK istatistiklerine göre gelen yabancıların ve konaklama tesislerine geliş ve geceleme üzerinden yapılan değerlendirmenin daha sağlıklı olacağı görülmektedir. Bölgeye ve bölge illerine gelen vatandaşların tamamının turistik amaçlı olduğunun tespiti ve mükerrer sayımlar net istatistiklerin ortaya konmasını zorlaştırmaktadır.

Giriş kapılarının bağlı olduğu il ve hava yoluyla ulaşım yoluna göre giriş yapan yabancılar 2018 yılında 121.356 kişi Trabzon'dan, 4.845 kişi ile Ordu-Giresun Havalimanından ve 2.779 kişi ile Artvin ilinden giriş yapmışlardır. Trabzon'a 4.301 yabancı denizyoluyla, 5.476 yabancı ise günübirlik olarak gelmişlerdir. Ordu iline 791 yabancı denizyoluyla, 1.180 yabancı ise günübirlikçi olarak giriş yapmışlardır. Giresun'a 343 yabancı denizyoluyla, 357 yabancıda günübirlik ziyaretçi olarak bulunmuştur. Artvin'e 2.357.361 yabancı karayoluyla, 230 yabancı ise denizyoluyla giriş yapmış ve bu dönem günübirlik seyahat gerçekleşmemiştir (URL 1). Bu istatistiki değerlendirmeler ile turizmin bölgenin gelişiminde temel sektör olduğu görülmektedir. Giriş yolu olarak havalimanlarının olduğu illerde ziyaretçi sayısının artması yönünde bir gelişim göstermektedir. Ayrıca günübirlik seyahatler yakın komşu ülke ve bölgelerden geldiğinden günübirlikçinin geldiği ilin ekonomik ve sosyal yapısında önemli bir değişimin yaşanmasına sebep olmaktadır. Özellikle Sarp sınır kapısının açılması günübirlik seyahatleri hızlandırıcı yönde bir etki yapmaktadır.

Trabzon'a gelen turist sayısının milliyetlere göre dağılımına baktığımızda Arap ülkesi vatandaşlarının ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Tablo 16. Trabzon'a Gelen Arap Turistlerin Yıllara Göre Sayıları

2010	2011	2012	2013	2014
30.000	65.000	130.000	190.000	260.000

Kaynak: URL 4

Doğu Karadeniz Bölgesine dış turizmde gelen yabancı turist sayıları bakımından Trabzon ilk sırada yer almaktadır. Yabancı turist sayıları iller bazında değerlendirildiğinde; Bölge'ye gelen turistlerin çoğunlukla Trabzon'da Sümela Manastırı ve Uzungöl; Rize'de Ayder Yaylası gibi belirli turizm merkezlerine geldikleri bilinmektedir. Artvin ise yabancı turistler tarafından özellikle eko turizm ve doğa turizmi amaçlı tercih edilmektedir. Ancak bölge illerinde ortalama kalış süresi Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır. Bu durum Bölgede turizm faaliyetlerinin yeterince çeşitlendirilememesi ve turizm altyapısının yeterince geliştirilememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bölge'deki konaklama tesislerinin doluluk oranlarına bakıldığında genel itibariyle doluluk oranlarının Türkiye ortalamasından düşük olduğu, özellikle yabancı turistlere göre hesaplanmış olan doluluk oranlarının Türkiye ortalamasının oldukça altında kaldığı görülmektedir. Doğu Karadeniz Turizm Master Planı'nda (2010) görüldüğü gibi, son yıllarda Bölge'ye özellikle Ortadoğu'dan ve Arap ülkelerinden gelen turist sayısında da artış görülmektedir (URL 4). Bölge içerisinde ise Trabzon ve Rize Arap turizminin en yoğun olduğu illerdir. Son yıllarda hızlı artış gösteren Arap turist sayısı 4 yıllık dönemde 7,5 kat artmıştır. Bu dönem itibariyle

yıllık ortalama %75 artış görülmektedir ((URL 4: 23-28). Sarp sınır kapısının Gürcistan üzerinden Kafkaslarla kurduğu köprü bu güzergâhta bulunan bölgeden ziyaretçi sayısının her zaman önemini korumasının temel sebebi olmuştur.

Trabzon'a gelen turistlerin en çok ziyaret ettiği yerler bölgenin turistik imajı bakımından da önemli değerler olarak yer almaktadır. Buraları en çok ziyaret edilme sıklığına göre, Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün değerlendirmelerine bağlı kalarak sıralamak mümkündür: (URL16)

1. Uzungöl	11. Yenicuma Camii
2. Sümela Manastırı	12. Çamburnu
3. Şehir Merkezi	13. Kuyumcular Çarşısı
4. Ortahisar	14. Ayasofya Camii
5. Atatürk Köşkü	15. Ayvasıl Kilisesi
6. Memişağa Konağı	16. Bakırcılar
7. Akçabat Orta Mahalle	17. Yayla Şenlikleri
8. Trabzon Müzesi	18. Ortahisar Camii
9. Sera gölü	19. Yerel Yemekler
10. Gülbaharhatun Camii	20. Arsin-Yanbolu Vadisi

Giresun, Ordu ve Rize'de doğal güzellikler ve kültürel değerler açısından zengin kaynaklara sahiptir. Giresun'da Giresun Adası ve Giresun yaylaları başta olmak üzere pek çok plaj, göl, mesire yeri, kaplıca, yayla ve şelale turistik cazibe ve çekicilik unsurlarını oluşturmaktadır.

Giresun Turizm Altyapı Hizmet Birliği (GİRTAB), yörede özellikle son dönemde Giresun Adası ve Mavi Göl'ün ön plana çıktığını ve 2015 yılında turizme kazandırılan Giresun Adası'nı 3 yıllık süreçte 100 binden fazla insan ziyaret ettiğini ve Arap turistlerin Giresun'a ilgisinin arttığını açıklamıştır. Özellikle son dönemde Mavi Göl de yoğun ilgi gören yerlerden biri haline gelmiştir (URL 17). Giresun'da bulunan Lapa-Çaldağ Örnek Avlağı, Paşakonağı Devlet Avlağı, Ambardağı Devlet Avlağı, Bicik Devlet Avlağı, Buluncak Devlet Avlağı, Kemerköprü-Kulakkaya Devlet Avlağı, Kemerköprü Genel Avlağı av turizmi ve doğa turizmi için önemli alanları oluşturmaktadır. Ayrıca denizden avlanma ve olta balıkçılığı da bölgenin turistik çekicilik unsurları arasında yer almaktadır. Av turizmi yasal izinlerle bu yönde paket tur uygulamaları veya izinler dahilinde bireysel aktiviteler olarak gerçekleştirilmektedir.

Giresun'un kendine has kültürleri arasında kuş dili dikkat çekmektedir. Giresun'un Çanakçı ilçesine bağlı Kuşköy'de arazinin engebeli ve zor şartlara sahip olması ile birlikte yerel halk vadiler arasında ısıklıla iletişim kurmayı sağlayan yaklaşık 500 yıldır kullanılan kuş dili için her yıl festival düzenlenmektedir. Kuş Dili Festivali kültür turizmi açısından önemlidir. Doğu Karadeniz'de halk arasında "kuş dili" olarak ifade edilen "ısıklı dili"nin UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne 2016'da yapılan başvurunun ardından Güney Kore'nin Jeju adasında UNESCO toplantısında oy birliğiyle girmiştir. Giresun ve bölgesi atasözleri ve bilmece-ler bakımından da kültürel miras bakımından önemli kültür turizmi öğelerine sahiptir. Kültürel miras kapsamında ve kültür turizminin geliştirilmesi bakımından önem arz eden efsaneler olan; Koyun Baba veya Ada Baba, Hamza Şeyh ile Hacı İlyas, Şih Mustafa ile Akkoyunlu Padişahı, Hacı Abdullah Halife, Kelete Değirmeni, Hamza Taşı, Gelin Kaya, Gelin Taşı, Kuru Çay, Dokuzoğlu, Elik Keçi, Yaşmaklı Ağaçbaşı, Elevi, Kızanca Giresun ilinin önemli kültürel zenginliklerini oluşturmaktadır.

Ordu'da gezilecek yerlerin en başında yer alan Boztepe, Ordu'nun tüm güzelliklerinin görülebildiği yaklaşık 530 metre yüksekliğe sahip önemli bir turistik cazibe unsurudur. Aynı zamanda tepeye rahatlıkla inip çıkmak ve manzaranın keyfini çıkarmak için, Dünyanın en uzun hatta ve tek seferde 250 kişiyi taşıyabilme kapasitesine sahip mevcuttur (URL 18). Ayrıca, Ordu ilimiz Düzoba Yaylası, Keyfalan Yaylası, Eminem Pınarı-Yokuşdibi Mesire Yeri, Korgan Yaylaları ve Obaları, Sayacabaşı Mesire Yeri, Karaoluk şelalesi, Hoynat Adası, Gaga Gölü, Asarkaya Kent Ormanı, Melet Nehri, Gököy Kalesi, Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi, Ünye Müzesi, Antik İbrahim Paşa Camii ve Ulugöl gibi çok özel turistik cazibe unsurlarına sahiptir. Ordu Altınordu beldesi ve ödüllü plaj Kumbaşı Kumsal Plajı ve Cumhuriyet Mahallesi Halk Plajı 2019 Mavi Bayrak ödüllü plajlar olarak bölgenin son derece kıyı ve tatil turizmi zenginliğini oluşturmaktadır.

Bölgenin zengin doğal ve tarihi güzelliğini barındıran, Artvin'de yüzyıllar öncesinden gelen mimarileri ile Artvin (Livana) Kalesi, Şavşat Kalesi, Ardanuç (Gevhernik) Kalesi ve Ferhatlı Kalesi turistik tercihler bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca, Cehenem Deresi Kanyonu, Yavuzköy, Sadavala, Arsiyan Yaylası, Boğa Gölü, Laşet ve Seyir Tepesi, Heba Yaylası, Bazgiret Köyü ve Yaylası, Pınarlı Köyü, Balık Gölü, Gürcistan'a kadar ulaşan Macahel bölgesi, Camili Köyü, Maral Şelalesi, Gorgit Yaylası ve Adagül Yaylası da önemli turistik merkezlerdir.

Doğu Karadeniz Bölgesinin yeşil bitki örtüsünü barındıran ve tarihi değerleri ile Rize önemli bir turistik merkezlerdendir. Türkiye'nin en önemli ekosistemine sahip Kaçkar Dağları Fırtına Deresi, Zil Kalesi ve Ayder Yaylası gibi önemli turistik noktalar

mevcuttur. Ayrıca, köprüleri, kaleleri, yaylaları, mesire alanları, Rize evleri, Hemşin evleri, Rize Kalesi, Rize müzesi, Camileri, Çeşmeleri, Milli Parkları ve Şelaleleri ile turistik seyahatlerin yıllar itibariyle arttığı önemli bir merkezdir.

Doğu Karadeniz Bölgesi folkloruyla, yeşil ağırlıklı ve doğal özellikleri ve zengin ekolojik yapısıyla, yaşam tarzıyla ve kültürel birikimiyle zengin turistik cazibe unsurunu barındırmaktadır. Bu sebeple bölgeye yönelik turistik seyahatler önem kazanmaktadır. Özellikle Artvin Sarp sınır kapısı karayolu ile yapılan seyahatler bakımından önemli olmaktadır.

Tablo 17. Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Geliş, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranlarının İllere Göre Dağılımı (2019)

İller	Ortalama Kalış Süresi	Doluluk Oran (%)	Geceleme	Tesise Geliş Sayısı
Artvin	1,46	32,84	136.940	93.884
Giresun	1,45	33,52	176.010	121.313
Ordu	1,49	38,21	424.008	284.504
Rize	1,64	29,55	141.487	86.197
Trabzon	2,04	35,69	882.496	432.172

Kaynak: URL 10

Tablo 18. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Sınır Kapılarının Bağlı Olduğu İllere ve Taşıt Araçlarına Göre Dağılımı (2019)

İller	Taşıt Aracı				Toplam	Oran (%)
	Deniz	Hava	Kara	Tren		
Artvin	937	1425	2290050	-	2292412	5,09
Giresun	6748	-	-	-	6748	0,01
Ordu	2074	7168	-	-	9242	0,02
Rize	8	-	-	-	8	0,00
Trabzon	8773	187485	-	-	196258	0,44

Kaynak: URL 19

Tablo 19. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Milliyetlerine ve Sınır Kapılarına Göre Dağılımı (2019)

İller	Afrika	Amerika	Asya	Avrupa	B.D.T.
Artvin	532	324	54.348	28.376	2.205.769
Giresun	20	6	1.183	22	5.492
Ordu	172	2	3.595	4.091	1376
Rize	-	-	1	275	7
Trabzon	727	134	168.835	18.276	7.755

Kaynak: URL 19

Doğu Karadeniz Bölgesinin sahip olduğu turistik çekicilik ve cazibe unsuru bakımından zengin yapısı bölgeye olan seyahatleri arttırmaktadır. Özellikle alternatif turizm çeşitleri bakımından çok çeşitli turistik aktivitenin mümkün olması Doğu Karadeniz Bölgesinde turizmin önemini arttırmaktadır.

5.1. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Alternatif Turizm Çeşitleri

Dünyada hızlanan turizm hareketleri turistik arz ve talep dengesindeki değişmelere sebep olmuştur. İnsanların, standart tatil turizmi anlayışından farklı alternatif arayışları turizmin çeşitlendirilmesini sağlamıştır.

Alternatif turizmde, sürdürülebilirliği ve gelişmekte olan/az gelişmiş bölgelerdeki yerel halkı korumaya yönelik bir anlayış temelinde farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Alternatif turizm faaliyetlerinde kaynakların öneminin dikkate alınması, destinasyonların farklı özellikleri ve değerlerinin korunarak sürdürülebilirliğinin sağlanması esas alınarak geliştirilmektedir (Aslaner, Erol, 2017: 424-432). Alternatif turizmin kitle turizminin yarattığı tahribatı önlemede bir alternatif olması ve çevreye zarar vermeden çevresel değerlerden beslenen bir turizm çeşidi olması en önemli özelliğidir. Bu sebeple bölgenin sahip olduğu değerlerin çeşitliliği önemli olmaktadır. Özellikle bölgesel kalkınmanın sağlanmasında bu yerel değerler kültür ekonomisinin de bir parçası olarak önem kazanmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde doğa turizmi ve eko turizm alanları dışında geliştirilebilecek pek çok turizm çeşidinin geliştirilmesi için potansiyel mevcuttur. Örneğin; Gümüşhane'de bulunan Zigana Turizm Merkezi, Çakırgöl, Süleymaniye Kış Sporları Merkezi, Ordu'da Çambası ve Perşembe Yaylaları, Rize'de Ayder, Giresun'da Bektaş Yaylası ve Artvin'de Kafkasör kış turizmini geliştirmek için önemli potansiyel değerlerdir. Bunların yanı sıra; Çoruh Nehri, Harşit Vadisi, Fırtına Vadisi ve Melet Çayı su sporları açısından önemlidir. Bölge'de bulunan Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ise

Bölge'de av turizminin geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Foto-safari, yamaç paraşütü, doğa yürüyüşü, dağcılık geliştirilmesi mümkün kaynaklara dayalı diğer turizm türleridir (URL 4). Doğu Karadeniz Bölgesi'nin genelinde geliştirilebilecek alternatif turizm çeşitleri olarak eko turizm, yayla turizmi, dağ ve kış turizmi, inanç turizmi, kültür turizmi, av turizmi, kıyı turizmi, kırsal turizm, Agro turizm, botanik ve tabiatı izleme turizmi, spor turizmi, mağara turizmi ve yat turizmi bölgenin kendi değerlerinin öne çıkarılması açısından önemlidir.

Son yıllarda yerli ve yabancı turistler tarafından oldukça ilgi çeken yayla turizmi bakımından da en zengin bölge Doğu Karadeniz Bölgesi'dir. Bölgede yayla sayısı yaklaşık 950'olarak belirtilmektedir. Bu yaylardan 70 tanesi tanınırlığıyla ve turizm faaliyetleriyle öne çıkmaktadır. Korunmuş doğal yapısıyla ülkenin en fazla yayla barındıran bölgesi olarak bu doğaya bağımlı turizm çeşidinin geliştirilmesi bakımından önemlidir. Doğu Karadeniz Bölgesinde yayla turizminin önemli bir özelliği başka bir bölgede olmayan kombine bir turizm konsepti sunmasıdır. Öncelikle ekoturizm olmak üzere bölgede yayla turizmi, sağlık turizmi (kaplıca, termal, iyonik mağara ve içmeceler), kayak-kış turizmi, kıyı-deniz turizmi, kültür ve tarih turizmi, ekoturizm vb. türler ve birçok aktivite ile birlikte yürütülebilir. Böylece, dört mevsim boyunca bol aktiviteli turizm faaliyetleri söz konusu olmaktadır (URL 4: 23).

Giresun Adası doğal güzellikleri ve mitolojik tarihi ile yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir. Adaya yapılan turlarının ismi (Altın Post) mitolojik tarihte yer alan ve bir kısmı Giresun Adası'nda geçen Herkülün Altın Post seferinden gelmektedir. Bunun yanı sıra yapılan turlar Giresun'un yerel halkı içinde oldukça iyi bir rekreasyonel etkinlik olma özelliğine sahiptir. Giresun adası su altı dalış sporlarının yapılmasına imkân vermesi bakımından önemli bir arz kaynağıdır. Adanın yapılaşmasının çevre tahribatı olacağından dolayı doğayı koruyan ve doğaya dost turizm anlayışı sürdürülebilir turizmin sağlanması bakımından önemli olacaktır. Bu sebeple yapılaşmayı sınırlayan alternatif turizm türlerine önem verilmesi çevrenin korunması bakımından önemlidir. Giresun adası yanında Şebinkarahisar, Alucra, Dereli, Görele Sis Dağı ve Yağlıdere ilçelerinde bulunan oba, yayla ve göletler kuş gözlemciliği için oldukça uygun alanlardır. Bu sebeple bu konuda izleme üniteleri ile bu yönde turizm faaliyetinin geliştirilmesi mümkün olmaktadır. Ayrıca Ordu ilinin Perşembe ilçesine bağlı Ramazan köyü sınırları içerisinde Hoynat Tünelinin yanında yer alan Hoynat Adası martı ve karabatak kuş yaşam alanıdır. Eski dönemlerde gemicilerin depo ve sığınak olarak kullandığı Hoynat Adasına girişlerin yasak olması sebebiyle bir rekreasyon alanı değildir. Ancak seyir terası ve dürbünler ile kuş gözlemciliği ve doğa izleme turizmi bakımından önemli potansiyele sahiptir. Kaçkar Dağlarının çeşitli kuş ve kelebek türüne ev sahipliği yapması sebebiyle kuş gözlemcileri, özellikle "Dağ

Horozunu" yaşam alanında gözlemlemek için Rize'yi tercih etmektedir. Bölge kuşlarının önemli göç yollarından biridir ve kuş gözlemciliği için önemli bir parkurdur. Çevreyi koruyan ve sosyo-kültürel düzeyi yüksek turist grupları tarafından tercih edilen bir alternatif turizm türü olması bölgenin kazanımları olarak değerlendirilmektedir.

Son yıllarda hızla artan ekoturizm ile keşfedilmemiş, doğal yapısı bozulmamış, hemen her bölgemizde var olan yaylaların ekonomiye katkılan turizm yoluyla kazandırılmaya başlanmıştır. Özellikle Doğu Karadeniz bölgesinde çok sayıda yaylanın turistik yatırımlarla hızla cazibe merkezleri haline gelerek buldukları bölgeye ekonomik anlamda canlılık getirdikleri ve bu yolla ekonomik olarak kalkınmaya da katkıda buldukları bir gerçektir. Doğu Karadeniz de bulunan Rize ve yaylaları hızla turistik amaçlı bazı yatırımlar ile turistlerin ilgi odağı olmuştur. Ancak bölge ile ilgili verilere baktığımızda Rize iline ait dokümanlardaki verilerin %80'inin Ayder yaylası ile ilişkilendirilmesi gerektiği yetkililerce belirtilmiştir (Bilici, 2014: 76). Bunlardan en çok tanınanlardan ve dolayısı ile tercih edilenlerden biri de Ayder yaylası olduğunu bilmekteyiz. Gittikçe önemi artan bölgenin yayla turizmine kazandırılması yatırımlarla sağlanmıştır. Aynı zamanda dağlık ve engebeli yapı ve doğa yürüme sporları bakımından bölgenin zenginliği olmaktadır.

Dünyanın en uzun 2. mağarası olarak kabul edilen Trabzon'un Düzköy ilçesindeki Çal Mağarası her yıl ziyaretçi akınına uğramaktadır. Bunun yanında bölgede öne çıkan bölgenin en büyük mağarası olarak da bilinen Çımağıl Mağarası, Akarsuköyü Mağarası, Kümbet Yolu Traverten Mağarası, Kuzalan Traverten Mağarası, Pınarlar Traverten Mağarası, Karaca Mağarası, Çal Mağarası, Yazkonağı Mağarası, Kahya-oğlu Mağarası gibi birçok mağaralar mevcuttur. Ayrıca Espiye'de bulunan Yedi değerirmenler Mağarası, Keşap'ta bulunan Şahin Kayası ve Alucra'da bulunan Tepeside-lik mağaraları Giresun'da mağara turizminin geliştirilmesi bakımından önemli doğal kaynakları oluşturmaktadır.

Sağlık turizmi ve termal kaynaklar bakımından bölgede zengin kaynakların olması bölgenin alternatif turizm çeşitliliğini sergilemektedir. Kisarna maden suyu ve Şebinkarahisar maden suyu bölgenin önemli zenginliğidir. Kaplıca ve içmeler olarak, Rize ili sınırlarındaki oluşumlar bölgenin sağlık turizmi bakımından önemli kaynağını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Karadeniz'de deniz suyunun barındırdığı mineraller, dalgalı yapısı sebebiyle kirlenmenin engellendiği bir özellik ve çevresinde barındırdığı yeşil alanlar birçok alternatif turizm çeşidinin gerçekleştirilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Trabzon ilinin son yıllarda Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve

komşu ülkelerden gelen turistik seyahatlerin artmasına bağlı olarak Medikal Turizmin geliştirilmesi mümkündür. Bu konuda ulaşım kolaylığı, tedavi masraflarının nispeten diğer ülkelere göre ucuz olması ve tam kapasiteli bir Üniversite ve araştırma hastanesine sahip olması önemli bir avantaj olmaktadır. Çevre bölgelerden avantajlı konumda olmak ve sağlık altyapısının değerlendirilerek sağlık ve medikal turizmin gerçekleştirilmesi bölgenin kalkınması bakımından da önem arz etmektedir. Sağlık ve medikal amaçlı seyahat talebinin artması sağlık yatırımlarının nitelik ve nicelik olarak çeşitlenmesi ve gelişmesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda bu amaçlı seyahat edenlerin refakatçilerinin yararlanabileceği konaklama işletmelerinin doluluk oranları ve sürdürülebilirliklerinin korunması bakımından da önemli bir gelişme olacaktır. Bu kaynakların etkin ve verimli kullanımını sağlayacaktır.

Doğu Karadeniz Bölgesi su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Bölge'nin başlıca akarsuları; Çoruh, Melet, Kelkit ve Harşit'tir. Bölge, Türkiye'deki 26 havzanın üçünü bünyesinde barındırmaktadır. Bu havzalar; Doğu Karadeniz Havzası, Çoruh Havzası ve Yeşilirmak Havzası'dır (URL 4). Bu sebeple alternatif turizm çeşitlerinin çok önemli bir kısmını geliştirmek mümkün olmaktadır. Özellikle, Giresun'da rafting yapabilmek ve bu amaçlı turizm faaliyeti için bazı akarsular; Harşit Çayı, Kelkit çayı, Dereli Alancık Kuzalan Şelalesi ile Kümbet yol ayrımı arası, Pazarsuyu deresi, Gelevera Deresi, Yağlıdere Deresi önemli doğal kaynakları oluşturmaktadır.

Bölgenin zengin su kaynaklarından yararlanarak, doğayı bozmadan ve doğanın sunduğu nimetleri kullanan alternatif turizm türleri içinde olta balıkçılığı önemli yer tutmaktadır. Kanada'ya her yıl dünyanın değişik ülkelerinden turistlerin yaklaşık %73'ü amatör balıkçılık/olta balıkçılığı için gelmektedir. Kanada'da 2010 yılında yerli ve yabancı 2 milyon kişi balıkçılık faaliyetinde bulunmuş ve Kanada ekonomisine katkısının 8,3 milyon dolar olduğu tespit edilmiştir (Karapıçak, 2015: 4). Bu sebeple bölgede mevcut olan su kaynaklarına dayalı turizmin geliştirilmesi bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemlidir.

Örneğin, Artvin genelinde yer alan akarsu ve göllerden özellikle Barhal Çayı'nda, Hatila Deresi'nde, Arhavi Ortacalar Deresi'nde ve Borçka Camili-Maçahel Deresi'nde, yüksek kesimlerde yer alan halk arasında Karagöl olarak adlandırılan göllerde olta balıkçılığının geliştirilmesi sürdürülebilir turizm kapsamında önem arz etmektedir (URL 20).

Yükseklik farkı sebebiyle dağ ve kış turizmine imkân sağlayan Bölge, dinlenme, spor, gezi, kış, tatil ve gezi turizmi bakımından önemlidir. Ayrıca Doğu Karadeniz Bölgesinde kıyı şeridinde yer alan balıkçı teknelerinin doğal sığınma alanları gerekli dü-

zenlemelerin yapılması ile yat turizmine imkân sağlayabilecektir. Uzun bir kıyı şeridinde sahip olması sebebiyle ekonomik getirisi yüksek olan bu turizm çeşidinin gelişmesi önem arz etmektedir.

Bölgenin tarihi ve kültürel değerleri sebebiyle bölgeye yönelik kültür turizminin geliştirilmesi bölgede yaşayan etnik halkların yaşam biçimlerini tanıtılması ile turizm sektörüne ve ekonomik olarak bölgeye katkı sağlayacaktır. Özellikle Trabzon'da bulunan Sümela Manastırı, Akçaabat'ta bulunan Aziz Michael Kilisesi gibi Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan diğer kiliseler inanç turizminin geliştirilmesi bakımından önemli merkezlerdir (Künü ve ark., 2015: 88-90). İnanç turizmi bakımından zengin tarihi inanç değerleri taşıyan kalıntıların restore edilmesi bölgenin kazanımlarını arttıracaktır. Ayrıca kültürel miras kapsamında yer alan kültürel değerler bakımından zengin olan bölgede kültür turizminin geliştirilmesi mümkündür. Giresun'da Seyyid Vakkas Türbesi, Yağlıdere'deki Sarı Halife Türbesi önemli inanç turizmi merkezleridir. Bunun yanında bölgede evliya ve din alimlerine ait türbeler, camiler, manastırlar ve turistik ziyaret edile bilen veya başka bir fonksiyon kazandırılarak kullanılan mevcut olan kilise şeklindeki yapılarda inanç turizminin değerleri arasında yer almaktadır. Örneğin, Giresun Müzesi (Gogora Kilisesi) ve Çocuk Kütüphanesi (Katalok Kilisesi) kültür amaçlı kullanılan yapılardır. Ayrıca, Ordu'nun Taşbaşı Mahallesi'nde bulunan ve Osmanlı döneminde 1853 yılında yörede yerleşik Hristiyanların ibadetlerini yerine getirmesi amacıyla inşa edilen ve bugün kültür merkezi olarak kullanılan tarihi kilise Taşbaşı Kültür Merkezi önemli merkezlerdendir. Bölgenin kendine özgü ve hareketli halk oyunları ve folklorik özellikleri son derece renkli ve ilgi çekici olmaktadır.

Alternatif turizm çeşitlerinin değerlendirilmesi çevrenin korunması ve sürdürülebilir çevre açısından son derece önemlidir. Doğadan ve kültürel değerlerden beslenen turizm faaliyetleri sınırlı doğal faktörleri bozmadan, çevre kirliliği yaratmadan ve kültürel değerlerin korunmasını sağlayarak harap olmasını engelleyen bir yapıda ve sürdürülebilir turizm anlayışında geliştirilmelidir.

Sanayileşmenin oldukça düşük seviyelerde olduğu Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bölgesel kalkınmanın sağlanması açısından turizm önemli bir sektör olmaktadır. (Künü ve ark., 2015: 88). Bu sebeple nispeten geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasında turizm önem arz etmektedir.

5.2. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatlarının Turizm Politikaları

Doğu Karadeniz Bölgesinin gelişmesi Türkiye ekonomisinin artan büyümesine ve aynı zaman da ulusal bütünlüğün güçlenmesine katkıda bulunacaktır. Bu amaçla

Karadeniz Bölgesinin doğusunda yer alan illeri kapsayarak alt bölgede ülkenin diğer bölgeleri ile olan gelişmişlik farkının azaltılması, yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi ve göç eğilimlerinin istikrara kavuşturulması için, bir bölgesel gelişme planı ihtiyacı doğmuştur (İncekara, 2001:98, aktaran, Yücel, 2008: 124).

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek, bu yörede yaşayan insanların gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölgelerarası ve bölge içi farklılıkları gidermeyi, ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan bir bölgesel kalkınma projesi DOKAP kurulmuştur. DOKAP (Doğu Karadeniz Bölgesi Gelişme Planı) bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi bakımından son derece önemlidir (URL 20: 12). Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DOKAP BKİ); Doğu Karadeniz Projesi'nin uygulamalarını yerinde koordine etmek ve bu kalkınma projelerinin uygulandığı illerdeki yatırımların gerektirdiği araştırma, planlama, programlama, projelendirme, izleme, değerlendirme ve koordinasyon hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlayarak bölgenin kalkınmasını hızlandırmak amacıyla kurulmuştur. DOKAP, Kalkınma Bakanlığına bağlı tüzel kişiliğe sahip merkezi bir kamu teşkilatı olarak kurulmuş olup ilgili Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlanmıştır (URL 4). Doğu Karadeniz Bölgesinde yedi ili kapsamaktadır. Bu iller; Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon'dur. Proje, bölgenin Türkçe isminin kısaltılması olan DOKAP olarak adlandırılmıştır ve DOKAP bölgesinde pek çok sorun bulunmaktadır (T.C. DPT., 2000: 1-2). Bölgenin tarım sektörü, sanayi sektörü ve hizmet sektörü bakımından genel durumunun ortaya konması yanında kültür ve turizm envanterinin oluşturulması yönündeki çalışmalar bölgesel gelişmenin sağlanması bakımından son derece önemlidir.

Doğu Karadeniz Projesi Eylem Planı'nın ana amacı; sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak, herkes için yeterli gelir, eğitim, sağlık ve kültürel faaliyetler gibi sosyal hizmetlere ulaşılabilirliği artırmak, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, temiz bir çevre ve karar alma süreçlerine katılımın artması için gerekli ön koşulları oluşturmak ve böylece bölgede sürdürülebilir şekilde gelişen bir toplum oluşturmaktır. DOKAP Eylem Planı bölgenin sahip olduğu potansiyeli değerlendirerek, ülkemizin 2023 kalkınma hedeflerine azami katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede bölge göstergelerinin ülke ortalamasına çıkarılması hedeflenmektedir. Doğu Karadeniz Projesinde sürdürülebilir kalkınma prensipleri temel üç bileşen olan ekonomik gelişme, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği tüm aşamalarda gerekli dengeyi sağlanması kapsamında yürütülmektedir (URL22: 47-48). Doğu Karadeniz Bölge Planı, ulusal kalkınma planları temelinde bölgenin mevcut durumunun objektif bir gözle değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bu bakış açısıyla Doğu Karadeniz

Bölge Planı'nda ana gelişme eksenleri olan ekonomi, sosyal ve çevre-altyapı alanlarında bölge ihtiyaçları ve potansiyeline göre belirlenen amaç, hedef ve önceliklerin desteklenmesi öngörülmüştür (URL 4).

Bölgenin sahip olduğu doğal güzellikler ve kültür mirası turizm açısından önemli bir potansiyeli de beraberinde getirmektedir. Turizm sektöründe geliştirilen yeni konseptlerin yaygınlaşması (Ekoturizm, Oryantiring (Orienteering) Turizmi vb.) DOKAP Bölgesinin turizm cazibesini daha da artırmıştır. Ayrıca küresel ısınma nedeniyle değişen mevsim normalleri DOKAP Bölgesinin turizm geleceği zaman diliminde önemli şekilde etkileyecektir. Son zamanlarda özellikle Arap Yarımadası ve Orta-doğu ülkelerinin bölgeye olan ilgisi DOKAP Bölgesinin önümüzdeki günlerde turizm konusunda önemli bir merkez olacağını göstermektedir. Bu nedenle DOKAP Eylem Planı bölgeyi ticaret ve turizm merkezi haline getirme konularına odaklanmıştır (URL 22: 47). "Oryantiring rekabete dayalı doğada yapılan koşarak, bisikletle, tekerlekli sandalyeyle ve kayakla olmak üzere 4 disiplinde yapılan ve iç turizmi canlandıran bir spor turizm türünü kapsamaktadır. Bu spora katılımcı, refakatçi ve izleyici olarak katılanların o yörenin bitkilerini, yiyeceklerini, yemek ve kültürel değerlerini inceleme ve görme şansı elde etmeleri son derece önem arz etmektedir (Akyüz, 2020). Macera Yarışları ve yön bulma kapsamında doğaya dönük bir nevi dağ maratonu olan bu turizm türü doğal yapının özelliklerinden etkilenmektedir. Özellikle Ekoturizm, Macera ve Oryantiring turizmi bölgenin doğal yapısından beslenen bir özelliğe sahiptir. Bu kapsamda çalışmaların yürütüldüğü kalkınma ajansları da bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli olmaktadır.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA), "Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak" amacıyla 5449 sayılı Kanuna dayanarak 29.7.2009 tarihinde TR90 Düzey-2 bölgesine (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) hizmet vermek üzere kurulmuştur (URL 4). Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı 2010 yılından bu yana yerel ve kırsal kalkınmanın en önemli araç ve alanlarından biri olduğundan dolayı turizmi geliştirmeye, turizmde katma değer kazandırmaya, turizm sektöründe istihdamı arttırmaya ve yatırım çekmeye, turizm alanında kırsalı güçlendirmeye, bölgeyi sürdürülebilir turizm anlayışı ile tanıtmaya yönelik çabalarını sürdürmektedir (URL 23; 31).

Bölgesel işbirliği kapsamında oluşturulan kuruluşların bölgenin gelişimi üzerinde önemli etkileri söz konusu olmaktadır. Ekonomik ve karşılıklı ticaretin geliştirilmesini hedefleyen bu işbirliği çalışmaları bölgenin değerlerinin öne çıkarılmasında ve bölge değerlerini hedef alan bir kalkınma stratejisi oluşturulmasında etkilidir.

Karadeniz'e komşu ülkelerin, coğrafi yakınlıkları ve siyasi sistem değişikliği sonrası yeni gelişen ekonomik ilişkileri sebebiyle aralarındaki iktisadi, ticari, kültürel, teknik ve bilimsel ilişkileri geliştirme ve işbirliği çerçevesinde bütünleşme ihtiyacı hissedilmiştir. Bu ihtiyaçtan yola çıkılarak Türkiye'nin de içinde bulunduğu, Karadeniz'e kıyısı olan on bir ülkenin katılımı ile KEİ kurulmuştur(mfa.gov.tr.). 2019 yılında KEİ'nin 12 üye ülkesi (Sırbistan katılımı ile) bulunmakta olup Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği Komisyonu ile 11 ülke, örgüt bünyesinde gözlemci olarak yer almıştır (URL23). Küreselleşme ile birlikte, coğrafi yakınlık ve/veya ortak sosyo-kültürel değerlere sahip ülkelerin bir araya gelmesi ile kurulan örgütler, uluslararası nitelikteki konularda kararları etkileyebilecek önemli oluşumlar arasında yer almaktadır. STK'ların sayılarının ve gücünün artması, uluslararası sınırların küreselleşme ve teknolojik gelişmeler ile ortadan kalkması ve sosyo-ekonomik değişimler örgütlerin de turizm gibi uluslararası konulara olan ilgisini artırmıştır (Dinçer ve ark., 2015: 1112).

KEİ üyesi ülkeler arasında işbirliği yapılacak olan sektörlerin başında, turizm sektörü gelmiş ve bu amaca yönelik bugüne kadar kamu ve özel sektör kuruluşlarınca birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında; seyahatlerde başta vize olmak üzere sınır formalitelerinin azaltılması, turizm sektörünün geliştirilmesine yönelik ortak projelerin yapılması ilk akla gelenlerdir. Yine üye ülkelerce, kruvaziyer turizmi başta olmak üzere turizm çeşitlerinin geliştirilmesi, bölgeye yönelik ortak tur programlarının oluşturulması ve turizm amaçlı tanıtım ve pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi de üye ülkelere yönelik turizm hareketlerinin gelişmesi için yapılan diğer uygulamalardır (Kızılırmak, 2019: 413). Bölgenin turizm potansiyelinin ortaya konması açısından önemli olan KEİ Doğu Karadeniz Bölgesinin bölgesel kalkınması için son derece yararlı çalışmalar üretmektedir.

KEİ bölgesinde turizmin geliştirilebilmesi için yapılacak olan çalışmalar arasında;

- Önde gelen turizm destinasyonlarından biri olarak KEİ bölgesini teşvik etmek,
- Vize işlemlerinin kolaylaştırılması başta olmak üzere, turizm alanında üye devletlerin işbirliğinin güçlendirilmesi,
- Sürdürülebilir turizmin gelişmesini sağlamak,
- KEİ bölgesinde yeni turizm paketlerini teşvik etmek,
- KEİ üyeleriyle diğer devletlerarasında ortak pazarlama çalışmaları yapmak,

- Üye devletlerin turizm profesyonelleri, seyahat acenteleri ve dernekleri arasında bir ağ kurmak,
- Denizcilik, kış sporları, sağlık, SPA, Wellness ve iş turizmi alanında ortak projeleri geliştirmek,
- Karadeniz bölgesinde, kültür turizmi/kültür yolları projelerini teşvik etmek,
- KEİ üyesi devletlerdeki öğrencilerin staj olanaklarını artırmak ve turizm ve otelcilik sektörlerinde kariyerlerine devam etmek isteyen mezunlara yönelik bir web portalı oluşturma, bulunmaktadır (Kızılırmak, 2019: 413).

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın araştırma, analiz, planlama ve tasarım çalışmaları sonucu turizm sektöründe hedeflere ulaşılabilmesi için ortaya koymuş olduğu projeler turizmin bölgesel kalkınmadaki önemini ortaya koyulması bakımından anlamlıdır (URL 4: 49).

Doğu Karadeniz Turizm Master Planı ile şekillenen "yeşil yol" üzerinde oluşturulacak bir dizi bakım ve rehabilitasyon merkezi, bilim, sanat, spor kampları, agro-turizm ve eko-turizm olanakları sunan yayla yerleşimi ve köy donanımlarıyla, yeşil yolu gerçek anlamıyla bir "yeşil turizm" mekânı haline getirmektir (URL 4: 58). Yeşil Yol Projesi, Doğu Karadeniz Turizm Master Planı kapsamında, doğal habitatın korunması ve Samsun Havalimanı ile Sarp Sınır Kapısı arasındaki yol güzergahının turizmde daha etkin kullanılması amacıyla yapılan birtakım çalışmalarını kapsamaktadır. 2019 yılında Yeşil Yol Projesi için 28 milyon TL ödenek tahsis edilmiştir (URL4: 33). Yeşil rota projeleri kapsamında gerçekleştirilecek çalışmalar bölgede çeşitli turizm türlerine imkân sağlayacaktır.

DOKA tarafından 2014-2023 TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planında yer alan DOKA vizyon projelerinin amacı, Bölge'de yatırım arazilerinin artırılarak ve kaynaklarının iyileştirilerek yeni yatırımların bölgeye çekilmesi kapsamında yeni dolgu alanları ile yatırım adası oluşturmaktır. Mavi Rota, Tarihi Mirasın Korunması Projeleri, Kış Turizm Koridoru, Çikolata Vadisi Projesi ve Çay Vadisi ve Çay Parkı projeleri turizm sektörünün bölgede canlanmasında etkili olan projelerdir (URL 4).

Ayrıca, Mavi Rota Projesi, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin hem kıyı kesimi hem de iç sularının bütünleşik şekilde planlanması yoluyla Bölge'yi turistik bir cazibe merkezi haline getirmek ve su sporları faaliyetleri ile destekleyerek Bölge'de bir mavi rota oluşturmaktır (URL 4: 57).

Tarihi Mirasın Korunması Projeleri, temel amacı, Bölge'deki kültür, turizm, yöresel mimari ve kültür değerlerinin turizme kazandırılması, tarihle günümüzün bütünlüğünü sağlayarak Bölge ekonomisine katkı sağlamaktır (URL 4: 55).

Kış Turizm Koridoru, Atabarı Kayak Merkezi (Artvin), Kümbet Yaylası (Giresun), Ziganana Kış Turizm Merkezi, Süleymaniye Kış Turizm Merkezi, Çakırgöl Kış Sporları Turizm Merkezi (Gümüşhane), Çambaşı Yaylası Kış Sporları Merkezi (Ordu), Ovit-Uzungöl Kış Sporları Turizm Merkezi (Trabzon-Rize), Ayder Kış Sporları Turizm Merkezi, Kaçkar Dağları Heliski Merkezi (Rize) alanları kapsamaktadır. Proje ile Bölge'nin turizm etkinliklerinin tüm yıla yayılması ve turizmin Bölge'ye katkısını artması amaçlanmaktadır. Doğu Karadeniz'de turizmin öne çıktığı dönemler genelde yaz dönemleridir. Kış turizm koridorları da Bölge'de turizmin verimliliğini artırmada önemli hamlelerdir (URL 4: 53-54).

Çikolata Vadisi/Parkı Projesi, : Fındık ve Çikolata Parkı, Turizm Kompleksi, 25 Butik Shop, Fındık Müzesi, Ürün Geliştirme Merkezi, Botanik Bahçe, Kongre Merkezi, Fuar Alanı, Otel, Restoran, Cafe ve Tema Park, Lisanslı Fındık Depoları, Ordu ve Giresun'da İhtisas OSB'ler, Giresun'da Fındık Borsası ile, Bölge'de önemli bir tarımsal ürün olan fındıkta, çikolata ve destekleyici ürünler sektörlerine dönük katma değer yaratılması ile yenilikçilik ve kümelenme modeline dayalı bir bölgesel kalkınma ve gelişme projesidir (URL 25: 53).

Rize'nin taş ve ahşap mimarisi, otantik yapısını koruyan köyleri, halen devam eden organik hayvancılık ve tarımsal faaliyetleri ile Çiftlik Turizmi Potansiyeli yüksektir. Özellikle Ardeşen mezralarının çiftlik turizmi için uygun potansiyele sahip olması kırsal kalkınmanın sağlanması bakımından değerlidir. Rize yaylaları ve Kaçkarlarda kamp ve karavan turizmi için önemli imkânlar bulunmaktadır. Kaçkar Dağları Milli Parkı içerisinde yer alan Gallerdüzü Kamp Karavan alanı öne çıkan merkezlerden biri olarak kırsal alanların geliştirilmesinde önem arz etmektedir (URL 26: 76-78). Trabzon köy evlerinin plan ve yapı bakımından bölgenin iklim ve coğrafi yapıya uyumlu özellikleri kırsal turizm anlayışının geliştirilmesinde önemlidir. Kırsal turizm seyahat edilen doğal alanlarda, çevrenin korunması ve yöre halkının ekonomik standartlarının gelişmesini sağlayan bir turizm anlayışının gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Yöresel ve otantik özellikler taşıyan eski yerleşimler ve mevcut eski konakların turizm amacıyla kullanılması tarihi ve kültür mirasın korunması sürdürülebilir turizm politikalarının amacıdır. Özellikle Trabzon Akçaabat-Orta Mahalle, Trabzon Ortahisar ve Sürmene'de 19. Yüzyıldan kalma Türk evleri mevcuttur. Trabzon'da ahşap yapılar yanında taş yapı örnekleri de mevcuttur. Bunlar yokuşlar üzerine oturtulmuş geniş merdivenli, bahçeli, oda sayıları geniş aileleri barındıracak kadar fazla ve büyük katlı yapılardır. Zaman içinde gittikçe azalan bu tescilli sivil mimari örneklerinin bazıları ya imalathane şekline dönüşmüş ya da terk edilerek harap durumda kalmıştır.

Oldukça az örnekleri kalan bu evler bölge karakterini yansıtmaktadır. Bölgenin çok yağış alması ve çok rutubetli olması yıpranmayı hızlandırmıştır. Bu yapıların bakımı ve restorasyonu yüksek maliyetli olmasına rağmen kültürel zenginlikleri sebebiyle korunmaları zorunluluktur. Özellikle bir işlev kazandırılması hem turizmin bölgede gelişmesine hem de bölge halkının gelirinin artarak ekonomik canlanmaya sebep olması bakımından önemlidir. Bölgenin tarihi ve doğal dokusunun korunarak sürdürülebilir turizmin sağlanması mümkündür (Ertuğral, 2000: 13-16). Bu konuda sınırlı sayıda da olsa Trabzon İl Kültür Müdürlüğü ve Trabzon Belediyesinin restorasyon çalışmaları olmuş ve belediye, spor ve kültür amaçlı binalar olarak kullanımı mümkün olmuştur.

Karadeniz Park Projesi, Karadeniz kültürünün, mimarisinin, müziğinin ve mutfağının tanıtılması, ticari değerinin artırılarak satışa sunulmasını, turizmde marka ve seçkin bir destinasyon yaratılmasını, gelen turistlere alışveriş yapma, Karadeniz kültürünü yakından tanıma ve eğlenme imkânı sağlayarak memnuniyetlerinin artmasını sağlayacak bir proje olarak belirlenmiştir. (URL 4: 52). Çay Vadisi ve Çay Adası projesi, Rize ili açıklarında dolgu alan üzerine kurulacak bir Çay Adası üzerinde çay parkı, çay hobi bahçesi, botanik bahçe temalı çay satış çarşısı, çay müzesi, çay ürünleriyle spa ve rehabilitasyon merkezi, kongre ve sergi merkezi, rezidans tipi konaklama tesislerinden ve sosyal donatılardan oluşan bir çay kompleksiyle ziyaretçilere kısa zamanda yoğun bir çay deneyimi sunma alanı olarak önem arz edecek bir projedir (URL 4: 51).

Turizm Adası projesi, Bölgenin turizmde bölgesel çekim merkezi olmasına ek olarak ulusal ve uluslararası ölçekte de çekim merkezlerinden biri olmasına katkı sağlama amacı taşımaktadır (URL 4: 50).

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin turizm alanında sahip olduğu değerler yeni yatırım ve iş imkânı yaratması bakımından önemlidir. Bölgenin değerlerinin öne çıkarılarak bölgeye yönelik yatırımlar bölgede turizm sektörünün gelişmesi sonucu kalkınma çabalarını hızlandıracaktır. Doğu Karadeniz Bölgesi bölgesel kalkınma çalışmaları kapsamında ele alınan bölgesel planlar ve işbirlikleri kapsamında bölgede geliştirilmesi öncelikli sektör olarak turizm önem kazanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizin farklı bölgelerindeki yerel turizm çekim unsuruna sahip olan alanların ve kültürel varlıkların değerlendirilmesi yoluyla bölgesel kalkınmaya katkıda bulunması sağlanabilir. Bölgesel kalkınmanın sağlanması ve bölgelerarası dengesizliği azaltmak için bölgenin yerel değerlerinden kullanarak faydalanılması yeni kalkınma

felsefesinin özünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda bozulmamış bir doğa ve korunan tarihi ve kültürel değerlerimiz gelecek kuşaklara bırakacağımız en büyük zenginliğimizdir. Bu sebeple ilerleyen yıllarda turizm anlayışının doğa ile bütünleşen, çevreye karşı bilinçli ve geleneksel yapıyı koruyan bir yapıda geliştirilmesi temel hedef olmalıdır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bölgenin iklimsel, coğrafik yapısı ve tarihi özellikleri dikkate alındığında, sürdürülebilir turizm anlayışı ve doğaya bağlı gelişen ekoturizm kavramları kapsamında, alternatif turizm çeşitleri bakımından yüksek potansiyeli mevcuttur. Turizm politikası ve planlamasının tatil turizmi anlayışında geliştiği Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgelerinde çevresel tahribatın çok yüksek olması turizmin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple Doğu Karadeniz Bölgesinde yeşil turizm ve mavi turizm anlayışı kapsamında turizmin geliştirilmesi bölgesel kalkınmanın sağlanması bakımından önemlidir.

Sürdürülebilirlik açısından, mavi ekonomi yaklaşımı, turizm ürünlerinin doğal ortamdan beslenmesi ve turizm için gerekli kaynakların çevre yok edilmeden tüketmemesi bakımından önem arz etmektedir. Özellikle kıyı ve deniz turizmi için talebe uygun bir kaynak olan yeterli turistik ürün üretimi çevreye daha az zararlı olacak ve kaynak israfı önlenecektir. Bu nedenle, biyolojik çeşitliliği en önemli doğal sermaye kaynaklarından korumak ve sürdürülebilir mavi ekonomi yaklaşımının benimsenmesi için gerekli önlemleri almak önemlidir. Yeşil turizm ve mavi turizm yaklaşımına göre, turizm sektörü bu değerler üzerine kuruludur. Turizm, çevrenin korunması, biyolojik çeşitliliğin korunması ve restorasyonu ile doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına önemli ölçüde katkıda bulunabilir (Dinçer ve ark., 2017: 1752-1753).

Bu sebeple Doğu Karadeniz Bölgesinin zengin doğal ve kültürel kaynaklarının korunması, doğanın tahrip edilmemesi ve kültürel mirasın korunması sürdürülebilir turizmin sağlanması bakımından önemlidir. Aynı şekilde Doğu Karadeniz Bölgesinde çevresel ve kültürel değerlere zarar vermeden geliştirilecek olan turizm politikası, Bölgenin sahip olduğu sivil mimari örneklerinin korunması ve bu yapılara bir fonksiyon kazandırılması bölge değerlerinin korunmasına katkıda bulunacaktır.

Yukarıdaki veriler, bilgilendirmeler ve genel değerlendirmelerden hareketle Doğu Karadeniz Bölgesinde turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ve bölgenin turizm planlamasına katkıda bulunması açısından bir takım tespit ve öneriler aşağıda belirtilmiştir:

- Bölgenin sahip olduğu doğal ve çevre değerlerinin korunarak turizm amaçlı kullanılması, turizm yoluyla bölge kalkınmasına katkıda bulunacak ve turizm alanında sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturacaktır. Yöresel ve otantik mi-

marinin korunarak ve eski konakların turizm amaçlı kullanımı sağlanarak betonlaşmanın yarattığı olumsuzlukların giderilmesi öncelikle sağlanmalıdır ve turizm politikaları bu yönde geliştirilmelidir (Ertuğral ve Ark., 2000: 1).

- Doğal çevre ve kültürel özelliklere sahip Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tanıtılması ve özelliklerinin korunmasını amaçlayan tanıtım ve etkinliklere ağırlık verilerek yöresel ve otantik özellikler taşıyan eski yerleşmelerin ve sivil mimari örneklerinin turizm amaçlı kullanımının sağlanması bu yapıların korunması temel hedef olmalıdır. Bu yapılara belli bir işlev kazandırılması korumada sürekliliği sağlayacaktır (Ertuğral ve ark., 2000: 22). Özellikle Trabzon Akçaabat Orta Mahalledeki sivil mimari örnekleri bölgenin kültürel dokusunun ve korunması bakımından önem arz etmektedir. Bu sivil mimari örnekleri butik otelcilik anlayışının geliştiği konaklama işletmeciliğine katkı sağlayacaktır. Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik düzeyi yüksek turist grubunun butik otel tercihleri kültürel değerlerin korunmasına katkı sağlamaktadır. Bu ise sürdürülebilir turizm anlayışında bölgesel kalkınmanın sağlanması bakımından önemlidir.
- Bölgede fazlasıyla sahip olunan ve aynı zamanda hızla harap olarak yok olmaya başlayan sivil mimari örneklerinin turizm amaçlı konaklama işletmeleri veya turizm yardımcı işletmeleri kapsamında bir fonksiyon kazandırılması bölge halkının ekonomik bakımdan gelir sağlaması ve iş imkânına kavuşmasını sağlayacaktır. Bu bölgede ekonomik refahın sağlanması bakımından önemlidir.
- Bölgede mevcut olan eski mimari yapılardan yararlanılması bölgeye gelen ziyaretçilere konaklama imkânı sunulabilmesi ve eko turizm kapsamında yöresel konutların değerlendirilmesi kapsamında ev pansiyonculuğu teşvik edilmelidir. Bu kültür amaçlı seyahatlerin artmasına sebep olarak, bölgede alternatif turizm çeşitleri bakımından önemli bir gelişme sağlayacaktır.
- Çevresel ve doğal değerlerin korunması ve sürdürülebilir turizm hakkında yerel halkın ve bölge esnafının bilgilendirilmesi, çevre-turizm dengesi kapsamında bir bilincin oluşturulması kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu yönde toplantılar, seminerler ve halkla ilişkiler faaliyetleri bir bilinç oluşturulması bakımından önemlidir.
- Bölgenin mutfağı, bakırcılık, ahşap el sanatları, el dokuma, el işlemleri, sepetçilik ve hasır örme gibi bölgenin kültürünü öne çıkaran değerlerin teşvik edilmesi ve tanıtılması, bölge imajının oluşturulması, kültür değerlerinin korunması ve yerel halkın ekonomik kazanç sağlaması bölgenin gelişimi bakımından değerlidir.

- Yaylacılık ve yayla turizminin geliştirilmesi kırsal kalkınmanın sağlanması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca yaylalarda oluşturulan tesislerde bölge karakterini yansıtan yapılaşma ile fiziksel bozulmanın önlenmesi sağlanmalıdır. Beton yapılaşmanın fiziksel bozulmanın yanında önemli bir çevre kirliliği yaratacağı kesindir (Ertuğral ve ark., 2000: 36). Aynı zamanda kaynak israfına sebep olacak ve arazi rantı yaratacak yeni tesis yapılaşmasının olumsuz etkilerinden kaçınılmış olunacaktır. Ayrıca, yaylalarda kaçak yapılaşmanın önlenmesi sürdürülebilir turizmin sağlanması bakımından değerlendirilmesi gereken diğer bir husustur.
- Geleneksel kırsal mimari, iklime ve doğaya uygun yapım tarzının benimsenmesi maddi ve manevi kültür öğelerinin korunmasını sağlamaktadır. Bölgenin topografik özelliklerinden kaynaklı olarak yerleşimin dağınık olması ve arazinin kayalık yapısı yapılaşmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca, sert rüzgârlar ve sel tehlikesi yerleşim alanlarını daraltmaktadır. Bu sebeple mevcut ve bölgenin yapı özelliklerine uygun yapıların restorasyonu turistik arzın yaratılması bakımından önemli olmaktadır.
- Yayla turizmi ve kırsal turizm kapsamında büyük organizasyonlar şeklinde bölgesel fuarlar ve yöresel festivaller ve şenlikler bölgenin tanıtılması ve bölgeye yönelik turistik talebin oluşması bakımından önemlidir.
- Çiftlik turizmi, doğaya dayalı turizm ve spor turizmi yeşil yol projesi kapsamında doğal habitatın korunarak turizmim geliştirilmesi çevre tahribini engelleyecektir. Özellikle Agroturizmin geliştirilmesi kırsal kalkınmaya katkı sağlayacaktır.
- Mavi rota projesi kapsamında kruvaziyer turizminin geliştirilmesi için kruvaziyer liman, su sporları merkezi, rafting parkurlarının oluşturulması ve yelken sporunun gelişmesi amaçlı merkezlerin açılması yüksek gelir ve harcama potansiyeli olan turistler için cazip turizm türleri olmaktadır.
- Karadeniz bölgesinin doğal iklim ve coğrafi yapısı sebebiyle ve eko turizm etkinlikleri kapsamında alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilmesi çevresel değerlere bağlı yoğun turizm faaliyetlerini ve turistik talebi hızlandıracaktır. Ancak alternatif turizm çeşitleri çevrenin çok yoğun kullanılmasına sebep olacağı için çevresel tehdit oluşturması muhtemel bir durum oluşturabilmektedir. Bu sebeple turizm planlamasını yapılarak belli plan ve politikalar çerçevesinde bölgede turizmin geliştirilmesi gerekmektedir.
- Bölge'nin kültür değerlerini yansıtması amacıyla müzecilik faaliyetlerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bölge bu konuda yeterli potansiyele sahip olmasına rağmen bazı illerde müze bulunmamaktadır.

- Bölge'nin yeşil turizm anlayışında çevreye dost projeler ve yeşil belgeli tesislere öncelik verilen bir yatırım anlayışı ile turizm planlaması yapılmalıdır. Doğal Yapının bozulmaması için yetersiz olan yeşil belgeli tesis sayısı doğaya dost yatırımların desteklenmesi kapsamında arttırılmalıdır.
- Bölge ekonomisinin doğal yapısına uygun ve sahip olduğu avantajları olan; balıkçılık, deniz taşımacılığı, tarım, sanayi, turizm, kıyı ve bölgesel kalkınma gibi ekonomik ve sosyal faaliyetler bölgesel kalkınmanın sağlanması bakımından öncelikle desteklenmelidir. Özellikle, deniz çevre korumasının önemi konusunda farkındalığı arttırmanın bir yolu olarak, her türlü yerel eko-turizmin geliştirilmesi için bir destek de yerel sosyo-ekonomik kalkınmanın kilit hedefleri arasında olmalıdır (Dinçer ve ark., 2017: 1753).
- Bölgede mevcut doğal park ve arkeoparkların tespit edilerek, düzenlemelerin yapılması bölgenin kültür değerleri kapsamında önemlidir.
- Bölgenin özgün yapısının korunması ve kent kimliğinin muhafaza edilerek tahrip olmadan şehirleşme ve yapılaşma farkındalık yaratılması açısından önemlidir.
- Turizmin geliştirilmesi sonucu oluşan talep sebebiyle, fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi enflasyonist baskı yanında bölge ekonomisi içinde gelir dağılımında adaletsizliğin sebebi olmaktadır. Bu sebeple düzenleyici ve kontrol edici bir sistem oluşturulmalıdır. Bu durum aynı zamanda bölge imajını da olumsuz etkileyeceğinden önemle dikkate alınmalıdır.
- Bölgeye yönelik Ortadoğu kökenli turist talebindeki dönemsel artış plansız yatırımlara sebep olarak, âtil kapasite riskinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple, turistik talebi farklı pazarları dikkate alarak çeşitlendirmek gerekmektedir.
- Bölgenin altyapı ve su-kanalizasyon çalışmalarının fiziksel çevreyi bozmadan iyileştirilmesi bölgesel kalkınma açısından önem kazanmaktadır. Turizmin gelişmesiyle ortaya çıkan altyapı yatırımları ihtiyacı öncelikle ele alınmalı ve gerçekleştirilmelidir.
- Karadeniz'in temiz deniz ve yeşil doğa ilkesi çerçevesinde kirlenmenin önlenmesi için altyapı yatırımları gerçekleştirilmeli ve bu yönde ciddi kamu ve yerel yönetimler bakımından önlemler alınmalıdır.

- Karadeniz sahil yolu boyunca yer alan yüksek binalar kentlerin öngörünüm alanı bozmaktadır. Binaların adeta bir duvar gibi denizi kapatması, kentlerin imajını bozmakta ve rüzgârın önünü keserek hava kirliliğini arttırmaktadır. Yol güzergahının cazibesini ve kentlerin özelliklerini olumsuz etkileyeceğinden yüksek ve yoğun yapılaşmadan sakınmak gerekmektedir.
- Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bölgesel kalkınmasının sağlanmasında turizmin olumlu etkileri kamu ve özel sektörün işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Sürdürülebilir turizm sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında temel unsurdur.
- Bölgesel kalkınmanın sağlanmasında planlama yapılması ve ekonomik işbirlikleri kapsamında karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi gereklilik arz etmektedir. Karadeniz Bölgesi Ülkeleri ile işbirliğinin artırılması ve ticari, kültürel ve turistik seyahatleri kapsayan karşılıklı ilişkilerin güçlendirilmesine önem verilmelidir.
- Doğu Karadeniz Bölgesinin zengin doğal ve kültürel varlıklarının envanterinin güncellenmesi ve geliştirilmesi öncelikle değerlendirilmelidir. Özellikle planlanan turizm türlerinin dayanağı olan turistik arzın değerlendirilmesi alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi bakımından katkı sağlayacaktır.
- Kentleşmenin hızlanması ve turizmin hızlı gelişimi ile bölge üzerinde olumsuz etkilerin oluşması sebebiyle bölgede taşıma kapasitesinin aşılması durumuyla karşılaşmıştır. Bu sebeple, taşıma kapasitesinin turistik arz ve talep gelişimi dikkate alınarak ve çevresel etki değerlendirilmesi ile birlikte yürütülmesi turizmin olumsuz yönde gelişimini önleyecek önemli bir araçtır. Doğaya duyarlı ve sürdürülebilir turizm ilkeleri doğrultusunda geliştirilmesi sürdürülebilir bölgesel kalkınmanın sağlanmasının da temel hedefi olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir turizm kapsamında bütüncül turizm planlamalarının oluşturulması çevrenin korunarak sürdürülebilir bölgesel kalkınmanın sağlanması bakımından zorunluluk teşkil etmektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bölgenin doğal ve kültürel değerlerine dayanan turizm sektörünün bölgesel kalkınma üzerinde oluşturduğu ekonomik etkilerin değerlendirilmesi ve kazanımlarının araştırılması turizm ekonomisi açısından önemli olacaktır. Doğu Karadeniz Bölgesi konumu itibarıyla ve deniz, hava ve karayolu ulaşım ağının gelişmesi sebebiyle Türkiye'nin komşu ülkelerle daha gelişmiş ilişkiler oluşturmada ve ilişkilerin güçlendirilmesinde bir anahtar olabilir. Bu sebeple bu çalışma, ileride yapılması planlanan bölgesel kalkınmanın sağlanmasını hedefleyen çalışmalara esas teşkil edecek bir çalışma niteliği taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Kitap ve Makaleler

Acun, F., (1999), Tarih Boyunca "Pontus", Milli Mücadele Döneminde Giresun Sempozyumu, 6-7 Mart 1999 Giresun, İstanbul, s. 19-34.

Akyüz, K., Cındık, H., Akyüz, İ., Serin, H., (2002a), "Doğu Karadeniz Bölgesinin Gelişmesinde Orman Ürünleri Sanayiinin Gelişimi", Kafkas Üniversitesi Artvin Orman Fakültesi Dergisi: 1, <http://ofd.artvin.edu.tr/>, ss.24-32.

Akyüz, K., Cındık, H., Akyüz, İ., Serin, H., (2002ab), "Doğu Karadeniz Bölgesinde Yer Alan Gümrükler Düzeyinde Orman Ürünleri Sanayiinin İthalat Ve İhracat Durumunun İncelenmesi", Kafkas Üniversitesi Artvin Orman Fakültesi Dergisi (2002) : 1, <http://ofd.artvin.edu.tr/tr/>, ss.10-16.

Albayrak, A.S., Kalaycı, Ş., (2004), "Türkiye'de Coğrafi Bölgelere Göre İllerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Temel Bileşenler Analiziyle İncelenmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Y.2004, C.9, S.2, ss.101-130.

Altınay, Ü., (2019), Türkiye'nin Emlak Platformu – Tapudayız, Doğu Karadeniz'de konut satışı yüzde 19 arttı, 17.02.2019, <http://www.tapudayiz.com/>. Erişim 07.02.2020.

Aslaner, E., Erol, G., (2017), "Alternatif Turizmin Bazı Türleri Üzerine Bir Değerlendirme", Journal of Tourism and Gastronomy Studies 5/4, 2017, s. 422-438.

Avcıkurt, C., (2009), *Turizm Sosyolojisi*, 3. Baskı, Detay Yayıncılık, İstanbul.

Aytaç, B.P., Çelik, F., Türe, F., (2007), "Ülkemiz Ulaştırma Politikalarının Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Kalkınması Üzerindeki Etkileri" TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası VII. Ulaştırma Kongresi 19-21 Eylül 2007, s.137-143, İstanbul.

Baykul, A., S., I., Maden, (2017), "Bölgesel kalkınma ve turizm ilişkisi: TR61 bölgesi üzerine bir değerlendirme", Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 1(2), 2017, ss.66-73.

Bilici, N., (2014), "Yayla Turizminin Bölgesel Ekonomik Kalkınmadaki Rolü: Ayder Yaylası Örneği" International Conference In Prague, Czech Republic, ss. 76-86.

Dinler, Z., (2014), *Bölgesel İktisat*, 10. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

DİE, (2004), Türkiye İstatistik Yıllığı 2004, DİE Yayınları, Ankara.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, DOKA. (2010), TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (Trabzon, Artvin Giresun, Ordu, Rize) 2010-2013, <https://www.doka.org.tr/>,

https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/kalkinma_ajansi_bolg_plan/TR90.pdf,

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, (2020), DOKA, Bölgemiz- Bölge Hakkında, <https://www.doka.org.tr/bolgemiz-TR.html>, Erişim 01.02.2020.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, (2020), https://www.doka.org.tr/projeler_TR61-YESIL-ENDUSTRI-ADASI-TR.html, Erişim 12.06.2020.

Emir, O., (2012), "Eskiçağ'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi/Geopolitical Importance of the Ancient Eastern Black Sea Region", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13 (13), 2012, ss.9-26, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kid/issue/10136/124645>.

Gül, E., Çevir, B., (2015), *2013 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması*, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü Nisan 2015, <https://ekonomi.isbank.com.tr/>.

Gürgen, G. (2004), "Doğu Karadeniz Bölümünde Maksimum Yağışlar ve Taşkınlar Açısından Önemi", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, ss.79 – 92.

Haktan, S., (2011), "Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (6: 2), ss. 35-54.

İncekara, A., (2001), *Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

İstanbulu Dinçer, F., Dinçer, M., Z., i Gedik, S., (2015), "Uluslararası İktisadi Örgütlerin Türk Turizm Endüstrisinin Gelişimindeki Rollerini", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 37, ss. 1107-1113.

İstanbulu Dinçer, F., Muğan Ertuğral, S., Kulakoğlu, D.N., (2017), "The Blue Economy: An Assessment in the Context of Coastal and Marine Tourism", *International Social Sciences Studies*, cilt.3, ss.1749-1754.

Kamacı, A., (2016), "Doğu Karadeniz'de işgücü ve İstihdam, Yönetim, Ekonomi", *Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 1 (1), ss.14-32.

Kaptan, E., (1980), "Espiye-Bulancağ Yöresindeki Eski Maden Ocaklarına ait Buluntular", *MTA Dergisi* 91, s. 117-129.

Karadeniz, E., (2014)., "2013 ve 2014 verileriyle Türkiye'de ve Bölgelerde Girişimcilik", *GEM* 2014.

Karadeniz, C.B., Sarı, S., Çağlayan, B., (2018), İklim Değişikliğinin Doğu Karadeniz Turizmüne Olası Etkileri, 1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Bildiriler Kitabı, 9-11 Nisan 2018, İstanbul,

Karakuzulu, Z., (2008), "Ülke Kalkınması İçin Yapılan Planlamalarda Coğrafyanın Önemi", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, ss.147-162.

Karapiçak, M. (2015). Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Amatör Balıkçılığın Sosyo Ekonomik Analizi. Ordu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 102, s.4.

Kızılırmak, İ., Muğan Ertuğral, S., Gedik, S., Tekeli, N., (2019), "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Kapsamında Turizm Sektörüne Yönelik Yapılan Çalışmaların İncelenmesi", Turkish Studies-Economics, Finance, Politics Volume 14 Issue 2, <http://turkishstudies.net/economics-finance-politics?mod=tammetin&makaleadi>.

Künü, S., Hopoğlu, S., Sökmen, Ö., Güneş, Ç., (2015), 'Turizm ve Bölgesel Kalkınma Arasındaki İlişki: Doğu Karadeniz Bölgesi Üzerine Bir İnceleme', Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (7), ss. 71-93.

Mengü, C., Ertuğral, S.M., Gedik, S., (2018), *Ölçek Ekonomileri ve Turizm*, İKSAD yayınevi.

Muğan Ertuğral, S., (2018). *Toplanma Ekonomileri Kapsamında Kuruluş Yeri Seçimi, Şehir ve Çevre Sorunlarının Değerlendirilmesi*, Yalın yayıncılık, İstanbul.

Muğan, Ertuğral, S.v.d., (2000). Sürdürülebilir Turizm Politikaları Çerçevesinde, Doğu Karadeniz Bölgesinin Sivil Mimari Örneklerinin Turizm Amaçlı Kullanılabilirliğinin İncelenmesi ve Turizm Türlerinin Geliştirilmesi, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Fonu, Proje No: 1340/280799, İstanbul.

Okur, M., (2007), "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesinde Pontusçu Faaliyetler", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 14, 1-28.

Ören, M.N., Yurdakul, O., Çevik, B., Dinç, U., (2000), Türkiye'de Ulusal Entegre Projeler ve Tarımsal Kalkınma. Ziraat Mühendisleri Odası, Kongre 2000 Bildiriler Kitabı, Ankara.

Özçağlar, A., (1988), "Türkiye'de Tarım Alanlarının Coğrafi Dağılımının Doğal Çevre İle İlişkisi, Ankara Üniversitesi DTCTF, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 1988, ss.131-150.

T.C. Devlet Planlama Teşkilatı (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT Yayını, No. 2671, s. 11, Ankara, 2003.

Ünsal, V., (2010), "Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (2), 129-144., Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2818/37960>.

Yıldırım, K., Ayna, Y.E., (2016), "Doğu Karadeniz'in Kentleşme Yapısı ve Sorunları", Karadeniz Araştırmaları, Kış-Sayı 52, ss.1-26 http://www.karam.org.tr/Makaleler/642671521_02.Korkmaz%20YILDIRIM.pdf.

Yılmaz, C., (2005a) "Ordu İlinin Nüfus Özellikleri", Orta Karadeniz Kültürü, (Editörler: B.Yediyıldız - H.Kaynar - S. Küçük), Siyasal Kitabevi Yayını, Ankara.

Yılmaz, C., (2008), "Karadeniz Sahil Yolunun Kıyı Kentleri Üzerine Etkileri" Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, (TÜCAUM) V.Ulusal Coğrafya Sempozyumu 2008, (16-17 Ekim 2008), Bildiriler Kitabı, Ankara, 2008, ss. 147-157.

Yücel, B., (2008), Turizm Sektörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi ve Doğu Karadeniz Örneği, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

İnternet Kaynakları

URL 1: TÜİK, (2019), İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla 2004-2017, Bölgesel İstatistikler, TÜİK Ulusal Hesaplar Daire Başkanlığı Bölgesel Hesaplar Grubu, Ağustos 2019. <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>, Erişim 02.02.2020.

URL 2: TÜİK, (2019), Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, Haber Bülteni, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2019, Sayı: 33705, 04 Şubat 2020 Erişim 08.02.2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705>.

URL 3: http://geography.humanity.ankara.edu.tr/wpcontent/uploads/sites/277/2016/11/Karadeniz_Bolgesi_Genel.pdf, Hidrografik Anlamda Karadeniz Bölgesi, Erişim 09.02.2020.

URL 4: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, DOKA. (2010), TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (Trabzon, Artvin Giresun, Ordu, Rize) 2010-2013, <https://www.doka.org.tr/>, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/kalkinma_ajansi_bolg_plan/TR90.pdf,

URL 5: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2017 Fındık Raporu, Nisan 2018, Ankara.

URL 6: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, (2020), DOKA, Bölgemiz- Bölge Hakkında, <https://www.doka.org.tr/bolgemiz-TR.html>, Erişim 01.02.2020.

URL 7: Halkbank Kobi, Trabzon'un Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı M. Suat Hacisalihoglu'nun Röportajı, <https://www.halkbank-kobi.com.tr/NewsDetail/M--Suat-Hacisalihoglu-Trabzon-Ticaret-ve-Sanayi-Odasi/6457>, Erişim 11.02.2020.

URL 8: <https://emlakkulisi.com/karadeniz-sahil-yolu-6-yilda-devlete-36-milyar-tl-kazandirdi/220390>, Erişim 12.06.2020.

URL 9: T.C. Ordu Valiliği, Basın Duyurusu (2019-27), <http://www.ordu.gov.tr/>, Erişim 10.02.2020.

URL 10: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019 Turizm İşletme Belgeli Konaklama İstatistikleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html>, Erişim 17.05.2020.

URL 11: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Coğrafi ve İklimsel Özellikler, Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <https://trabzon.ktb.gov.tr/TR-126647/cografi-yapi-ve-iklimsel-ozellikler.html>, Erişim 02.02.2020.

URL 12: URL12: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019 Turizm İşletme Belgeli Konaklama İstatistikleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html>, Erişim 17.05.2020.

URL 13: Turizm News, <https://www.turizmnews.com/otel-yatirimlarinda-proje-sayisi-azaldi-yatirim-tutari-artti/15920/>, Erişim 12.06.2020.

URL 14: T.C. Turizm Bakanlığı (2002), <http://www.turizm.gov.tr>, 13.09.2002, Erişim 12.06.2020.

URL 15: Türkiye İstatistik Kurumu, İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla 2004-2017, Bölgesel İstatistikler, TÜİK Ulusal Hesaplar Daire Başkanlığı Bölgesel Hesaplar Grubu, Ağustos 2019. <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>, Erişim 02.02.2020.

URL 16: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Trabzon'da Turizm Bereketi, <https://trabzon.ktb.gov.tr/TR-57558/trabzonda-turizm-bereketi.html>, Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Erişim 01.02.2020.

URL 17: <https://t24.com.tr/haber/arap-turistlerin-giresuna-ilgisi-artiyor,635367>, Erişim

URL 18: <https://www.orduturizm.com/ordu-gezilecek-yerler/>, Erişim, 20.05.2020.

URL 19: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri1, Ocak-Mart 2020 Sınır İstatistikleri, Resmi İstatistik, <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/72808,turizmistatistikleri2020-1update20052020pdf.pdf?0>, (Türkiye İstatistik Kurumu, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı), Erişim17.05.2020.

URL 20: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Artvin İl Kültür Turizm Müdürlüğü, <https://artvin.ktb.gov.tr/TR-55903/sportif-olta-balikciligi.html>, Erişim 25.05.2020.

URL 21: T.C. Kalkınma Bakanlığı, DOKAP Eylem Planı (2014-2019), Erişim 10.02.2020.

URL 22: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı – Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Ağustos 2000, CİLT II: ANA PLAN, Nippon Koei com. <https://www.rtb.org.tr/1-2>.

URL 23: T. C. Dış ilişkiler Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-is-birlici-_kei_---orgutunun_dunu_-bugunu-ve-gelececi.tr.mfa., Erişim 10.02.2020.

URL 24: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, https://www.doka.org.tr/projeler_TR61-YESIL-ENDUSTRI-ADASI-TR.html, Erişim 12.06.2020.

URL 25: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, https://www.doka.org.tr/projeler_TR61-YESIL-ENDUSTRI-ADASI-TR.html, Erişim 12.06.2020.

URL 26: T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Rize Doğa Turizmi Mater Planı 2014-2023, <https://www.cayelitso.org.tr/belgeler/rizedogaturizm.pdf>, Doğa Koruma ve Milli Parklar 12. Bölge Müdürlüğü, Rize 2014, 76-78.

KAREN

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTITÜSÜ
INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, 61080, TRABZON

Tel: +90 (462) 377 4237 - **Fax:** +90 (462) 325 8688

E-Posta: karen@ktu.edu.tr / karen.dergiler@gmail.com / karen@yaani.com

facebook.com/karadenizarastirmalarienstitusu

<http://www.ktu.edu.tr/karen>